גיאוגרפיה
שכדאי לדעת

TEL AVIV UNIVERSITY אוניברסיטת תל אביב

גבולות מדינת ישראל

מאז הקמת המדינה ועד ערב הסכם השלום עם מצרים
1977-1948

פרופ׳ גדעון ביגר

החוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם

אוניברסיטת תל אביב

גיאוגרפיה
שכדאי לדעת

גבולות מדינת ישראל

מאז הקמת המדינה ועד ערב הסכם השלום עם מצרים
1977-1948

פרופ' גדעון ביגר

החוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם

אוניברסיטת תל אביב

גבולות ארץ ישראל ומדינת ישראל

כתיבה: **פרופ׳ גדעון ביגר**, החוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם, אוניברסיטת תל אביב
מנהל פרויקט **כדאי לדעת**: פרופ׳ אילון סולן
עריכת לשון: ד״ר דנה ברעם
ריכוז אדמיניסטרטיבי: גלית הרצברג
עיצוב גרפי ועימוד: ניצן-שמיר מעצבים
איור עטיפה: shutterstock
כתובת אתר **כדאי לדעת**: goodtoknow.tau.ac.il

זכויות הקניין הרוחני, לרבות זכויות היוצרים והזכות המוסרית של היוצרים בחומר זה, מוגנות.

השימוש בחוברות, שמירתן במאגרי מידע והפצתן מותר לצורך שימוש לא-מסחרי בלבד. בעת שמירה במאגרי מידע, יש לציין במפורש את שיוך החוברת לפרויקט ״כדאי לדעת״ ולצרף קישור לאתר הפרויקט. השימוש לכל מטרה מסחרית ויצירת חומרים נגזרים אסורים ללא קבלת רשות מפורשת בכתב מהנהלת הפרויקט.

תוכן

מבוא 4

למהותם של גבולות מדינת ישראל 4

עקרונות האו"ם, מלחמת העצמאות ותוצאותיה הטריטוריאליות 7

קווי הפסקת האש 11

קו הפסקת האש מול לבנון 11

קו הפסקת האש מול סוריה 12

קו הפסקת האש מול עבר הירדן 13

קווי הפסקת האש מול מצרים 14

הסכמי שביתת הנשק וקביעת קו שביתת הנשק (הקו הירוק) 15

הסכם שביתת הנשק עם מצרים ויצירת רצועת עזה 16

הסכם שביתת הנשק עם לבנון 17

הסכם שביתת הנשק עם עבר הירדן (לאחר מכן - ממלכת ירדן) 17

הסכם שביתת הנשק עם סוריה ויצירת האזורים המפורזים 23

סימון קווי הגבול: הסכמי המפקדים בשנים 1949-1950 26

התפתחויות לאורך קווי שביתת הנשק בין ישראל לשכנותיה בשנים 1950-1967 29

המאבק על השטחים המפורזים מול סוריה 30

התיישבות הספר במדינת ישראל בשנים 1949-1967 31

מלחמת סיני ותוצאותיה המדיניות והטריטוריאליות 31

מלחמת ששת הימים ותוצאותיה המרחביות 32

מלחמת יום כיפור ותוצאותיה המרחביות 36

סיכום 38

מושגים 39

תשובות לתרגילים 40

מבוא

בחוברת הקודמת, "גבולות ארץ ישראל", סקרנו את הגישות השונות לתיחומה של הארץ שאנו חיים בה. בחנו את התהליכים ואת הכוחות שהביאו ליצירת המושג המודרני "ארץ ישראל", עם קביעת הגבולות המדיניים במחצית הראשונה של המאה העשרים, בתקופת השלטון העות'מאני והשלטון הבריטי. נקודת הסיום בחוברת הייתה החלטת החלוקה שנתקבלה בעצרת האו"ם ב-29 בנובמבר 1947. על פי החלטה זו, ארץ ישראל המנדטורית הייתה אמורה להתפצל לשלוש יחידות טריטוריאליות עצמאיות - מדינה יהודית, מדינה ערבית ושטח נפרד בניהולו של האו"ם, שיכלול את הערים ירושלים ובית לחם וסביבותיהן. להחלטת החלוקה צורפה מפה, אשר משמשת נקודת מוצא לחוברת הנוכחית, שעניינה גבולותיה של **מדינת** ישראל.

בחוברת זו נעסוק בתהליך עיצוב הגבולות של מדינת ישראל מאז הקמתה במאי 1948 ועד שנת 1977, עת החלו המגעים להסכם שלום עם מצרים. בתקופה זו חלו שינויים לא מעטים בגבולות המדינה, שהיו תוצאה של פעולות מלחמתיות בין מדינת ישראל לשכנותיה. הקווים שנקבעו בפעולות אלה היו קווים זמניים, בעיקרם קווים צבאיים. בחוברת הבאה נדון בגבולות השלום של ישראל, אלה שנקבעו ואלה שעוד צריכים להיקבע.

למהותם של גבולות מדינת ישראל

מדינת ישראל היא המדינה היחידה בעולם שחלק מגבולותיה אינם מוסדרים בהסכם בין-לאומי. במהלך השנים התגבש פער ממשי בין עמדתה של המדינה באשר לגבולותיה אלה לבין עמדתו של שאר העולם.

גבולות מוסדרים בין מדינות הם תוצאה של הסכם בין מדינות שכנות ליצירת קו גבול ביניהן בהסכמה. בעת כתיבת חוברת זו, למדינת ישראל יש רק גבול מוסכם אחד - הגבול שבדרום-מערב המדינה בין מדינת ישראל לבין מצרים, שנקבע בהסכם השלום בין שתי המדינות שנחתם בשנת 1982.

בשנת 1994 חתמה מדינת ישראל על הסכם שלום נוסף - עם ממלכת ירדן הנמצאת ממזרח למדינת ישראל. עם זאת, מעמדו של קו הגבול המלא בין ישראל לירדן איננו מוסכם. חלקו הדרומי של הגבול, ממפרץ אילת ועד מרכז ים המלח, הוא קו מוסכם ומסומן. גם חלקו הצפוני, מנקודה בנהר הירדן מדרום לקיבוץ טירת צבי ועד מזרחית לאל חמה (חמת גדר), מוסכם אף הוא, אך איננו מסומן מכיוון שהוא עובר במרכז נהרות הירדן והירמוך. בין שני קווים מוסכמים אלה, במרכזו של השטח שבו עובר הגבול בין המדינות, נמצא אזור שנוי במחלוקת באשר לריבון הרשמי שלו - אזור "הגדה המערבית" או "יהודה ושומרון". בשטח זה שולט להלכה המפקד הצבאי הישראלי, אך השטח איננו חלק ממדינת ישראל, ומצויה בו הרשות הפלסטינית שאיננה מדינה ריבונית. לכן קו הגבול המערבי של ממלכת ירדן, העובר

במרכז נהר הירדן בין טירת צבי בצפון לעין גדי בדרום, איננו גבול מוסכם בין מדינות ואיננו גבול בין-לאומי, אלא הוא מוגדר "גבול זמני" עד אותו היום שבו יוסכם בין שתי מדינות ריבוניות הנמצאות משני צידיו.

מצפון למדינת ישראל שוכנת לבנון, וגם עימה אין לישראל קו גבול מוסכם. הקו הנוכחי המפריד בין ישראל ללבנון הוא "קו נסיגת כוחות צה"ל מלבנון", שנקבע בשנת 2000 עת פינה צה"ל את השטחים שהחזיק בהם בתוך לבנון במשך 18 שנה. האו"ם אישר שצה"ל עזב את לבנון עד קו שהוסכם בין מדינת ישראל לארגון האו"ם, קו החופף בעיקרו אך לא במלואו את הקו הבין-לאומי שנקבע בין ארץ ישראל המנדטורית ללבנון בשנת 1923. לבנון איננה צד להסכם עם האו"ם, ולהלכה קו זה איננו קו גבול מוסדר בין הצדדים משני צידיו. הקו, שנקבע בשטח בידי נציגי האו"ם בתיאום עם נציגי מדינת ישראל, סומן בקוביות בטון שצבען תכלת כצבעו של דגל האו"ם, וכך גם סומן על מפות מדינת ישראל. ומכאן כינויו "הקו הכחול" (מפה 1).

מפה 1. הקו הכחול - קו נסיגת כוחות צה"ל מלבנון משנת 2000

מצפון-מזרח לישראל שוכנת סוריה. הקו המפריד כיום בין מדינת ישראל לסוריה הוא "קו הפרדת הכוחות", שנקבע לאחר מלחמת יום כיפור בשנת 1974. זהו קו צבאי בעיקרו, והוא איננו קו גבול מדיני. מדינת ישראל החילה את החוק הישראלי על השטח שבין קו הגבול הבין-לאומי משנת 1923 ל"קו הפרדת הכוחות", שטח המוכר בשם "רמת הגולן", ובכך למעשה סיפחה אותו לתחומי מדינת ישראל. למעט ארצות הברית, אף מדינה בעולם איננה מכירה בסיפוח זה, אך לפי עמדתה של מדינת ישראל - רמת הגולן היא חלק ממדינת ישראל והקו הנוכחי מול סוריה הוא גבולה של המדינה באזור זה. במפות מסומן קו זה בצבע סגול, ומכאן כינויו "הקו הסגול".

קו נוסף שמוכר לנו, אף כי לפי החלטת ממשלת ישראל הוא אינו מופיע על מפות רשמיות, הוא קו שביתת הנשק עם ירדן משנת 1949 מול הגדה המערבית. קו זה ידוע היום בשם "הקו הירוק", מכיוון שהוא סומן בצבע ירוק במפות מדינת ישראל עד אוקטובר 1967 (מפה 2).

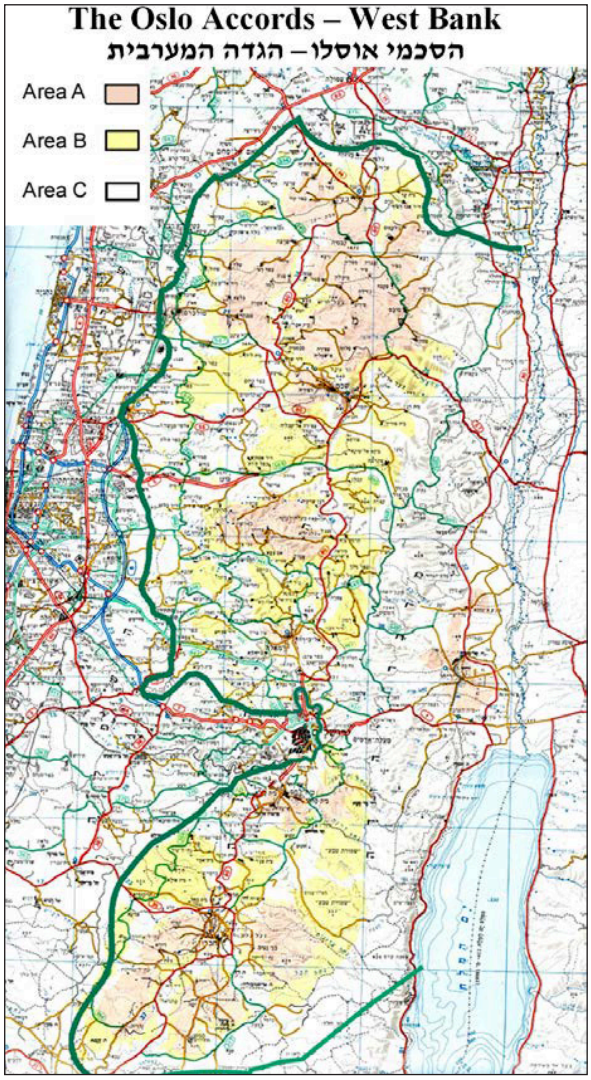

מפה 2. מפת הקו הירוק מול הרשות הפלסטינית, שנת 2000

בעיני העולם, זהו קו הגבול המזרחי של מדינת ישראל, אך המדינה איננה מקבלת טענה זו, ולתפיסתה קו זה אינו קיים. קו גבול אחר - אם ייקבע - ייקבע בהסכם בין מדינת ישראל למדינה פלסטינית, אם זו תקום אי פעם.

בחוברת הנוכחית נדונים תהליכים ואירועים שהובילו ממפת החלוקה של האו"ם מנובמבר 1947 ועד תחילת תהליך השלום בשנת 1977. כלומר, נסקור תקופה של שלושים שנה של דיונים ושל מלחמות לקביעת קווי הגבול של מדינת ישראל.

עקרונות האו"ם, מלחמת העצמאות ותוצאותיה הטריטוריאליות

ארגון האומות המאוחדות, שהוקם בשנת 1945, קבע במטרותיו כי סכסוכים בין מדינות יש לפתור בדרכי שלום. מנסחי מגילת האו"ם ידעו שייתכנו מקרים שמדינה תצא למלחמה כאשר נשקפת סכנה מיידית וברורה לקיומה, וקבעו כי תוצאות המלחמה לא יביאו לסיפוח שטחים בידי המנצח בלי קשר לשאלה מי פתח במלחמה ומי אשם באירוע המלחמתי. נקבע חד-משמעית כי שינויי גבולות יוכלו להתבצע רק בהסכמה הדדית בין המדינות היושבות משני צידי הקו. התוצאה של כללים אלה היא שהעולם אינו מכיר באירוע שבו מדינה סיפחה לעצמה שטחים לאחר שכבשה אותם במלחמה, והאו"ם - או מי שהוסמך מטעמו לפעול - אמור לבטל סיפוח כגון זה. כך יצאו מקצת מדינות העולם להילחם בקוריאה הצפונית שפלשה לקוריאה הדרומית בשנת 1950, וכך יצאו מדינות לגרש את עיראק מתחומי כווית לאחר שזו פלשה לכווית וכבשה אותה במלחמה. גם במקרים שמדינות בעולם אינן מגיבות בפעולה צבאית, העולם אינו מכיר בסיפוח שטחים שנכבשו במלחמה. כך, אין העולם מכיר בסיפוח חצי האי קרים לרוסיה, כמו שאיננו מקבל את הכיבוש של חלק מקפריסין בידי טורקיה, את כיבושם של שטחים מגיאורגיה בידי רוסיה או את כיבוש חלק מסהרה המערבית בידי מרוקו. במקרים אלה לא הופעלו צבאות נגד הכיבוש אך הופעלו צעדים כלכליים נגד הכובשים. לנוכח החלטות ועקרונות אלה ראוי לבחון מה קרה בארץ ישראל לאחר קבלת החלטת החלוקה של האו"ם.

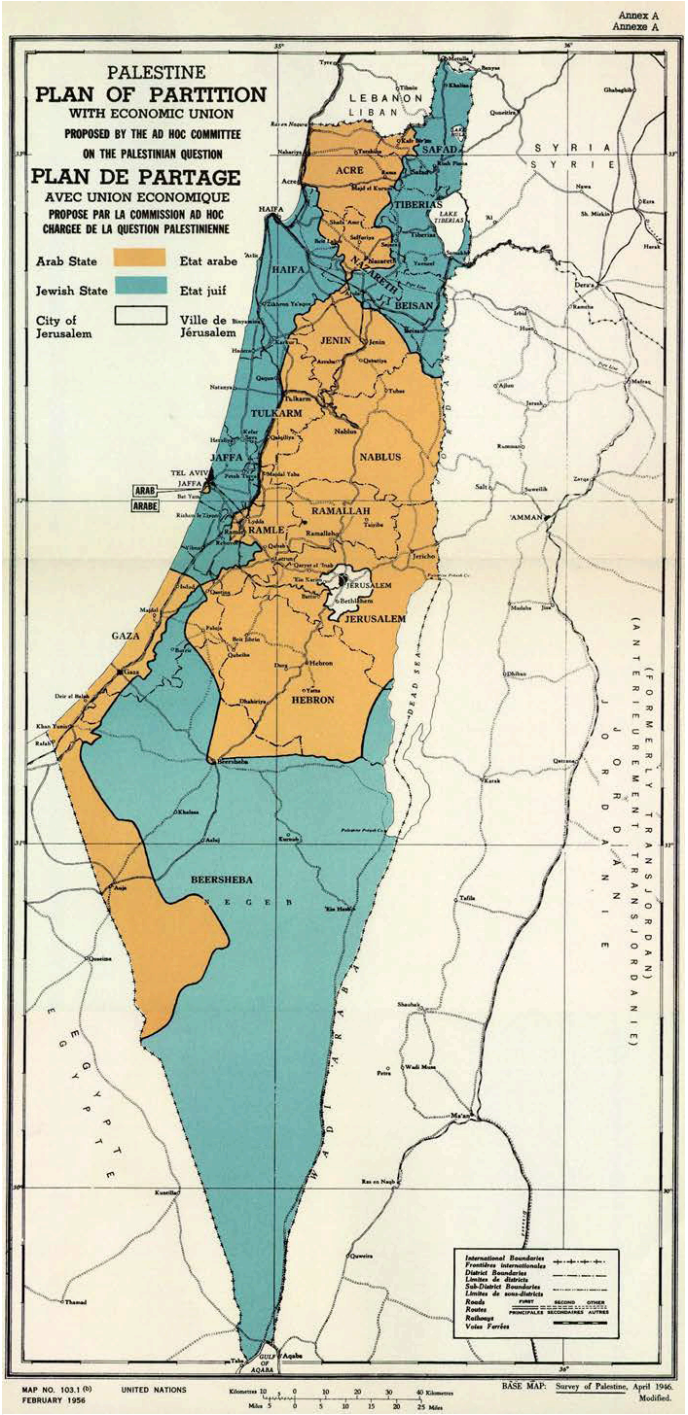

מפה 3. מפת החלטת החלוקה של האו"ם

מתאריך 29 בנובמבר 1947

את החלטת החלוקה של האו"ם מ-29 בנובמבר 1947, שמוצגת במפה 3, דחו הן המנהיגות הערבית בארץ ישראל הן מדינות ערב. המנהיגות הערבית בארץ ישראל פתחה במאבק צבאי לביטול ההחלטה, ובמשך שישה חודשים - מדצמבר 1947 ועד מאי 1948 - התחוללה מלחמת קהילות בארץ ישראל בין הערבים ליהודים. לקראת סופה הובס הכוח הערבי המקומי בקרבות, והכוח היהודי הצליח להשתלט על חלקים רבים מהשטח שהוקצה למדינה היהודית בתוכנית החלוקה של האו"ם - אך לא על כולם, ובעיקר לא על הנגב. נוסף על כך הצליח הכוח היהודי להשתלט גם על העיר יפו, שבתוכנית החלוקה יועדה להיות חלק מהמדינה הערבית. ב-14 במאי 1948 הוכרז על הקמתה של מדינת ישראל, ומייד עם הקמתה פלשו צבאות סדירים של מצרים, של עבר הירדן, של סוריה, של עיראק ושל לבנון לתחומי ארץ ישראל המנדטורית. מכאן ואילך התנהלה מלחמה בין הכוחות הללו לבין צבאה של מדינת ישראל - צבא ההגנה לישראל. מלחמה זו התנהלה בחודשי האביב, הקיץ והסתיו של שנת 1948.

בשלב ראשון ניסו הכוחות הערביים, שלהלכה פעלו במשותף אך למעשה כל צבא פעל באופן עצמי, לכבוש ככל האפשר משטחי ארץ ישראל ולהביא לחיסולה של מדינת ישראל.

הצבא המצרי נע בשתי זרועות - האחת פעלה לאורך החוף, מגבול מצרים ליד רפיח לכיוון תל-אביב, ואילו השנייה חצתה את הגבול לכיוון באר שבע ומשם המשיכה לחברון והגיעה עד פאתי ירושלים. צה"ל הצליח לעצור את הטור המצרי שנע לכיוון תל-אביב ליד העיירה אשדוד, ואת התקפות המצרים על ירושלים העברית הצליח לעצור בקרבות ברמת רחל. באותו זמן חצה הלגיון הערבי (צבא עבר הירדן) את נהר הירדן ושם פניו לכיוון ירושלים, כבש את הרובע היהודי בעיר העתיקה אך לא הצליח לפרוץ לירושלים המערבית, היהודית. הצבא העיראקי עבר דרך ממלכת עבר הירדן, כבש את מפעל החשמל בנהריים, ניסה לכבוש את קיבוץ גשר אך נכשל, ולכן פנה לכבוש את אזור השומרון, מג'נין ועד ראש העין. הצבא הסורי פלש לדרום הכנרת, כבש את צמח, נכשל בניסיונו לכבוש את דגניה אך נשאר בכל השטח הארץ ישראלי שממזרח לכנרת, פרט לעין גב שלא נכבשה. בשלב מאוחר יותר חצו הסורים את נהר הירדן וכבשו את משמר הירדן, אך לא הצליחו להגיע לכביש ראש פינה-מטולה. צבא לבנון הקטן ניסה לכבוש את מלכיה אך לא הצליח בכך, ולמעשה לא השתתף יותר בקרבות. נוסף על הצבאות הרשמיים של מדינות ערב פעל בארץ ישראל גם צבא של מתנדבים ממדינות ערב שכונה "צבא ההצלה". כוח זה, שפעל בעיקר בגליל, ניסה ללא הצלחה לכבוש את קיבוץ משמר העמק, ונשאר במרכז הגליל ובמערבו בשטח שיועד למדינה הערבית.

תרג יל 1: מדוע לדעתכם פיצל הצבא המצרי את כוחותיו, וניסה לתקוף בעת ובעונה אחת הן את מישור החוף הן את ירושלים?

לאחר שלב הבלימה, שנסתיים בהפוגה שהכריז האו"ם באמצע יוני 1948, החל צה"ל לפעול כדי להביא לסילוק הצבאות הערביים משטחה של ארץ ישראל, תוך כדי ניסיון להשתלט לא רק על השטחים שיועדו למדינה היהודית כי אם גם על שטחים אחרים שבהם שהו הכוחות שנלחמו נגד מדינת ישראל. הקרבות נגד הצבאות של עבר הירדן, של עיראק, של לבנון וסוריה הסתיימו למעשה אחרי קרבות עשרת הימים, ב-18 ביולי 1948, כאשר האו"ם הכריז על הפוגה נוספת בקרבות.

במועד זה החזיק כל צד בשטחים מסוימים בארץ ישראל שעליהם הצליח להשתלט, מבלי שהייתה הכרעה במערכה כולה. הלגיון הערבי מעבר הירדן הצליח להחזיק במשטרת לטרון, שחסמה את הדרך לירושלים, ובכל שטח הרי יהודה מרמאללה ועד חברון. צה"ל השתלט על הערים לוד ורמלה וסביבותיהן, החזיק בירושלים המערבית והצליח, באמצעות סלילה של דרך הררית משובשת - "דרך בורמה", לקשור בין ירושלים העברית לתל-אביב. הצבא העיראקי החזיק בכל שטח השומרון וניסיונותיו לפרוץ מערבה נכשלו, ואילו צה"ל נכשל בניסיון לכבוש את העיר ג'נין. הצבא הסורי נשאר בבסיסיו ממזרח לכנרת ובאזור גשר בנות יעקב ועד משמר הירדן, וכל הניסיונות לדחוק אותו משטח זה עלו בתוהו. בצפון, הקרבות נגד צבא ההצלה של המתנדבים הערביים במסגרת מבצע חירם הסתיימו בסוף אוקטובר 1948 בגירושו של צבא ההצלה מתחומי ארץ ישראל ובהשתלטות של הכוחות הישראליים על 14 כפרים בתוככי לבנון.

בדרום חודשה המלחמה ב-15 באוקטובר 1948 במבצע יואב, שבו נדחק הצבא המצרי ממרבית השטחים שכבש בארץ ישראל. אף שהוסכם על הפסקת אש מול הכוחות המצריים בדרום ב-16 בנובמבר 1948, המשיך צה"ל להילחם בכוחות המצריים שנשארו בשטחה של ארץ ישראל. במבצע חורב, שנערך בין 22 בדצמבר 1948 ל-7 בינואר 1949, כבש צה"ל את צפון-מערב הנגב וחדר לשטח חצי האי סיני, ואולם נאלץ לסגת בלחץ הבריטים. פעולות צבאיות נוספות היו מבצע עובדה (6 עד 10 במרץ 1949), שבו השתלט צה"ל על דרום הנגב והגיע עד מפרץ אילת, ומבצע לוט, שבו השתלט צה"ל על אזור החוף הדרום-מזרחי של ים המלח, עד אזור עין גדי של היום. שני המהלכים האחרונים הללו כוונו ליצור מצב שבו יהיה אפשר לתחם את קווי הגבול של ישראל בהתאם למיקום הכוחות בשטח. עם זאת, מהלכים אלה התנהלו למעשה בשטח שעל פי תוכנית החלוקה של האו"ם יועד למדינה היהודית, והם לא היו מהלכים מלחמתיים כי אם נקבעו כדי להגיע לנקודות הקיצוניות בשטח - מפרץ אילת ועין גדי ומצדה.

תמונה 1. לוחמים ישראלים בכיבוש הכפר סעסע במבצע חירם

צבא ההצלה

צבא ההצלה היה כוח צבאי של מתנדבים ממדינות ערב השונות, שהוקם מייד לאחר החלטת החלוקה של האו"ם בדצמבר 1947 כדי לסייע לערביי ארץ ישראל במלחמתם ביישוב היהודי. הכוח הצבאי, שמנה כ-5,000 מתנדבים בפיקודו של פאוזי קאוקג'י, נכנס לארץ ישראל אחרי שהתארגן, החל בחודש ינואר 1948. הכוח השתתף בקרבות רבים בעיקר באזור עמק יזרעאל והגליל, ויצא מהארץ אחרי תבוסתו במבצע חירם בחודש אוקטובר 1948.

עם סיום הקרבות התייצבו הצבאות זה מול זה בקווים שנקראו "קווי הפסקת האש", ואלה שימשו נקודת מוצא לקביעת קווי שביתת הנשק בין מדינת ישראל לשכנותיה, המקיפות אותה מצפון, ממזרח ומדרום-מערב.

תרגיל 2: מדוע לדעתכם יצאה ישראל למבצעים יואב, חורב, עובדה ולוט למרות הפסקת האש בין הצדדים? האם ישראל הפרה בכך את הפסקת האש?

מלחמת העצמאות הסתיימה רשמית עם חתימתם של הסכמי שביתת נשק בין ישראל למדינות ערב באביב ובקיץ של שנת 1949, בשיחות שהתקיימו תחילה באי היווני רודוס ולאחר מכן בישראל ובסוריה. עם זאת, תיחומם הסופי של הגבולות נקבע מאוחר יותר, בעבודת שטח של משלחות לסימון הקווים. חתימת ההסכמים יצרה מציאות חדשה בארץ ישראל. התוצאה הטריטוריאלית של המלחמה הייתה חלוקתה המעשית של ארץ ישראל המנדטורית בין מדינת ישראל לבין הכוחות של עבר הירדן (שבהמשך הפכה למדינת ירדן), אשר החזיקו באזור שנודע לימים בשם "הגדה המערבית", ולבין מצרים, שהחזיקה בשטח שלימים ייקרא "רצועת עזה".

קווי שביתת הנשק שנקבעו והותוו בין ישראל למצרים, ללבנון לסוריה ולירדן - המוכרים כיום גם כ"הקו הירוק" בשל סימונם בצבע ירוק במפות שישראל הדפיסה לאחר קביעתם הסופית - נקבעו במהלך שלושה שלבים:

1. קביעת קווי הפסקת האש בנובמבר 1948 (אף שהקרבות מול הצבא המצרי נמשכו עד ינואר 1949);
2. הסכמי שביתת הנשק - אביב-קיץ 1949;
3. הסכמי המפקדים - 1949-1950.

כפי שנראה, כל שלב בקביעת קווי התיחום של מדינת ישראל השפיע על הקווים שנקבעו בשלב הבא אחריו. קווי הפסקת האש הם הקווים שבהם עצרו הצדדים את הלחימה ביניהם, והם נקבעו בכוח בהתמודדות בין הכוחות הצבאיים בשטח. קווים אלה היו הבסיס להסדרי שביתת הנשק, שנקבעו בין משלחות רשמיות של המדינות בדיונים שנערכו הרחק מאזורי הקרבות. כאשר באו אנשי הצבא לשטח לסמן את קווי התיחום כפי שנקבעו בהסכמי שביתת הנשק, גילו שההסכמים התעלמו מעובדות הקשורות ליישובים שנמצאו בשטח, ולכן נאלצו לשנות את קווי התיחום פה ושם. מסיבה זו נסקור את כל שלושת השלבים של קביעת תיחומה של מדינת ישראל לאחר מלחמת העצמאות.

קווי הפסקת האש

עם סיום הקרבות החזיקה מדינת ישראל בחלק העיקרי, כ-75%, משטח ארץ ישראל המנדטורית. השטחים שבידי ישראל כללו את כל השטחים שיועדו למדינה היהודית בהחלטת החלוקה וכן את כל הגליל המערבי עד גבול הלבנון ואף מעבר לגבול, וחלקים מהנגב המערבי ומהשפלה הפנימית שיועדו למדינה הערבית.

קו הפסקת האש מול לבנון

קו הפסקת האש מול לבנון נקבע אחרי סיום מבצע חירם, בסוף אוקטובר 1948. צה"ל הצליח להשתלט על כל שטח הגליל הכלול בתחומי ארץ ישראל המנדטורית, ובמהלך המבצע חדרו כוחות צה"ל לתחום לבנון בגזרה שבין מנרה למטולה וכבשו שטח ובו 14 כפרים לבנוניים. צה"ל נשאר בשטח זה עד חתימת הסכם שביתת הנשק עם לבנון בחודש מרץ 1949 (ראו מפה 4).

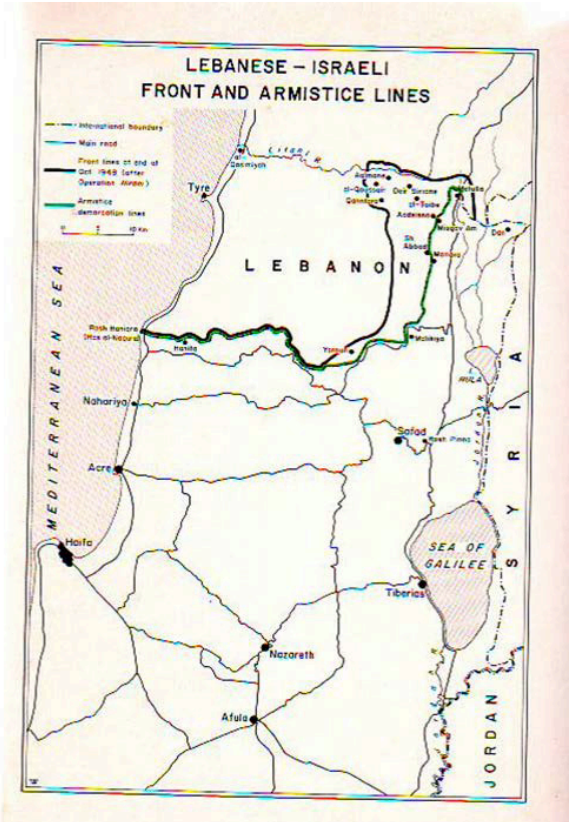

מפה 4. קווי הפסקת האש מול לבנון - הקו השחור העבה במפה. הקו הירוק הוא קו שביתת הנשק, שנקבע במועד מאוחר יותר (מקור המפה: תעודות למדיניות ישראל - הסכמי שביתת הנשק).

קו הפסקת האש מול סוריה

שלא כמו בשאר אירועי המלחמה, הצבא הסורי הצליח לכבוש ולהחזיק שטחים שיועדו למדינה היהודית: רמת בניאס ממזרח לקיבוצי הצפון דן ודפנה, היישוב משמר הירדן והשטח ממערבו עד מחצית הדרך לכיוון ראש פינה, אזור שפך הירדן לכנרת וכל האזור שממזרח לכנרת מאזור תל קציר וצפונה כולל סביבת אל-חמה, מלבד שטחי קיבוץ עין גב ואתר סוסיתא שנשארו בידי ישראל (ראו מפה 5). בסוף המלחמה, הצבא הסורי היה הצבא היחיד שהחזיק בשטחים שעל פי החלטת האו"ם יועדו להיות חלק מהמדינה היהודית.

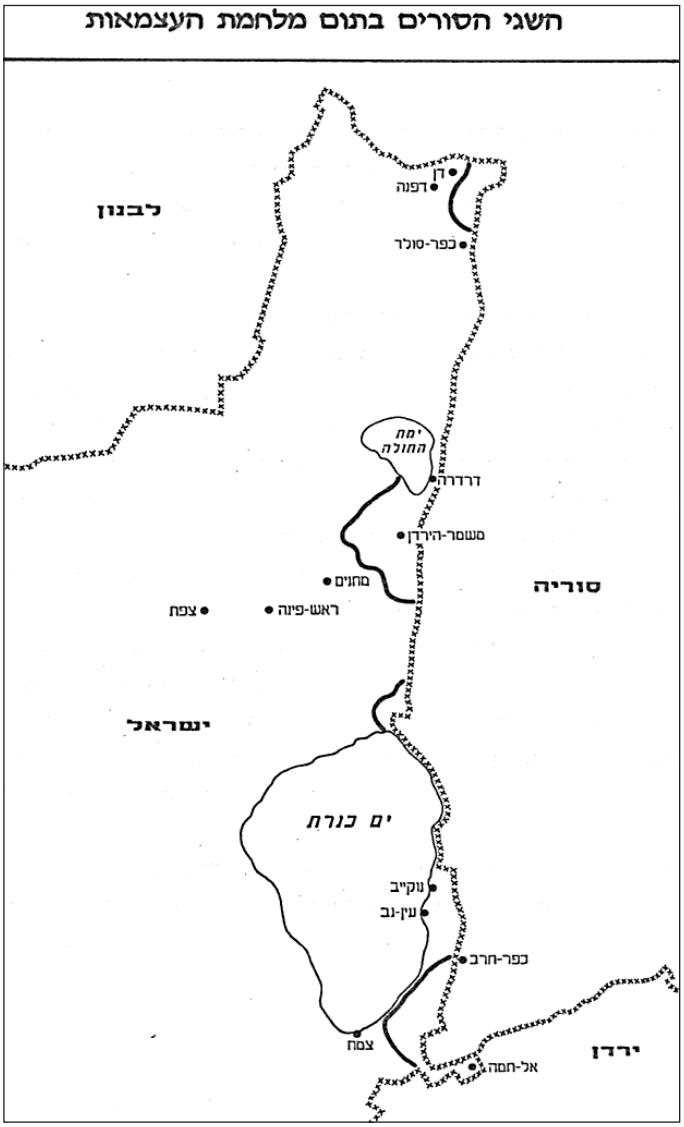

מפה 5. השטחים שהצבא הסורי כבש במלחמת העצמאות, בין קו הגבול המסומן ב-▪▪▪▪▪▪ לקו השחור

קו הפסקת האש מול עבר הירדן

במרכזה של ארץ ישראל התמודד צה"ל עם שני צבאות: הלגיון הערבי - צבאה של ממלכת עבר הירדן, והצבא העיראקי. כאמור, במהלך המלחמה השתלט הצבא העיראקי על אזור הרי שומרון ועל חלקים מהשרון שיועדו למדינה הערבית בהחלטת החלוקה. באותו זמן השתלט הלגיון הערבי על אזור הרי יהודה, שיועד גם הוא למדינה הערבית, וכן על חלקים מהאזור שהיה מיועד להיות התחום הבין-לאומי בירושלים ובבית לחם. מנגד, צה"ל השתלט על הדרך בין תל-אביב לירושלים וכן על חלק מאזור שפלת יהודה, ובכלל זה הערים יפו, לוד ורמלה, שיועדו למדינה הערבית, ועל המורדות המערביים של הרי חברון. הקו השחור המקוטע המופיע במפה 6 הוא קו הפסקת האש בין הכוחות. הכביש הראשי בין חדרה ומישור החוף לבין עפולה ועמק יזרעאל נותר מחוץ לשליטת הצבא הישראלי, דבר שהקשה על התעבורה בין מרכז הארץ לעמק יזרעאל ולצפון הארץ.

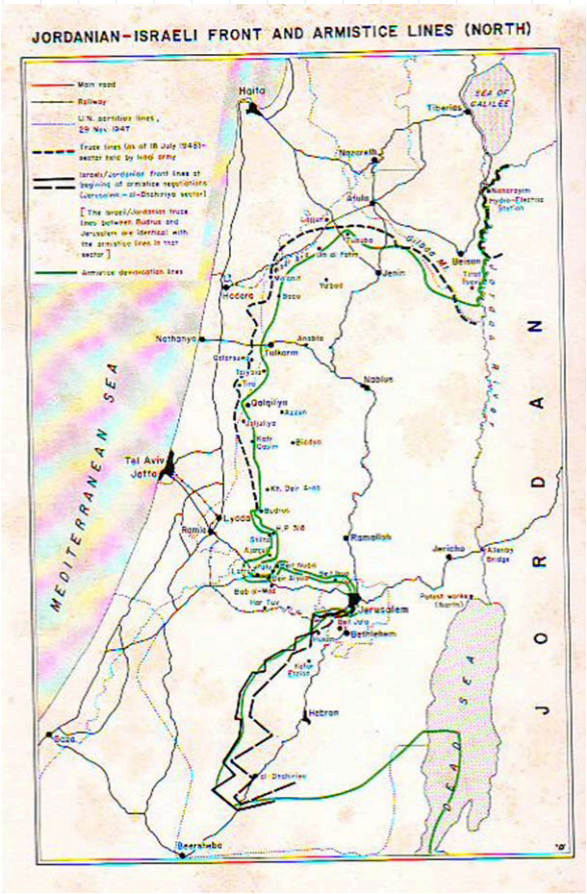

מפה 6. קווי הפסקת האש מול עבר הירדן והצבא העיראקי - הקו השחור המקוטע. הקו הירוק הוא קו שביתת הנשק שנקבע במועד מאוחר יותר (מקור המפה: תעודות למדיניות ישראל - הסכמי שביתת הנשק).

בחציו הדרומי של קו הפסקת האש נוצרו שני קווים - קו העמדות הישראליות במערב וקו העמדות של הלגיון ממזרח. במקומות מסוימים היה קו העמדות של הלגיון מרוחק מהקו הישראלי, והשטח שביניהם לא היה שייך לשום צד. בירושלים, קו הפסקת האש חצץ בין השטח במערב העיר שהיה בידי צה"ל בסיום הקרבות לבין השטח שהוחזק בידי הלגיון הערבי, וכלל גם את כל העיר העתיקה של ירושלים (ראו הקו האדום-כתום במפה 7).

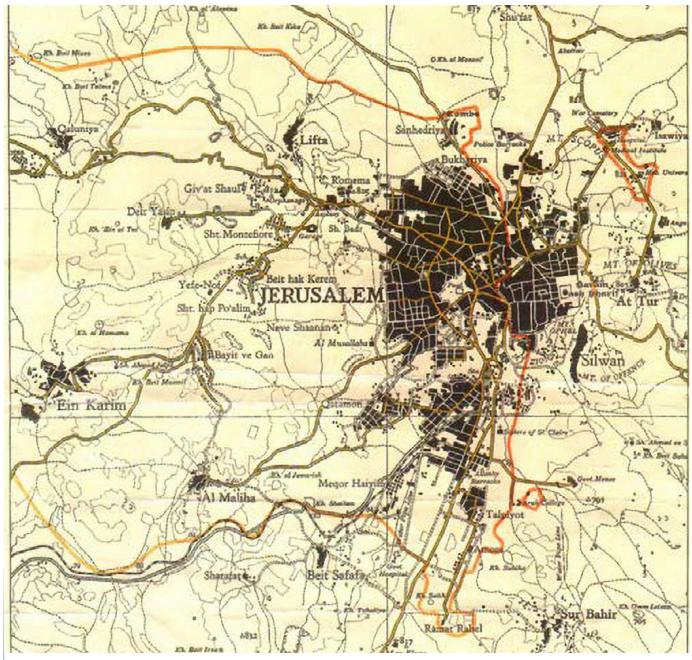

מפה 7. האזור הצבאי של ירושלים העברית - 2 באוגוסט 1948. קו הפסקת האש הוא הקו המסומן בצבע אדום-כתום במפה (מקור: העיתון הרשמי של ממשלת ישראל).

קווי הפסקת האש מול מצרים

הקו שאליו הגיעו המצרים עם הפסקת האש הוא הקו האדום במפה 8. במהלך המלחמה הצליח צה"ל לדחוק את הצבא המצרי דרומה בסדרת מבצעים - קרבות עשרת הימים, מבצע יואב, מבצע אל ההר, מבצע חורב ומבצע עובדה. מול הצבא המצרי נוצרו קווי הפסקת אש אחדים, שהתבססו על מצב הכוחות ביום הכרזת הפסקת האש, ב-16 בנובמבר 1948. אולם כאמור, צה"ל פעל מעבר לקו זה במבצעים חורב ועובדה, ובעקבות פעילות זו נוצרו קווים חדשים, בלתי רשמיים אך מעשיים, שהשאירו בידי הצבא המצרי אזורים אחדים: שטח שהשתרע מקו הגבול בין ארץ ישראל למצרים באזור רפיח ועד שטח מצפון לעזה, ושטח באזור פלוג'ה (קריית גת של היום), שכונה "כיס פלוג'ה", שהוקף כולו בצבא ישראלי. שאר שטחי דרומה של ארץ ישראל - הן השטח שנועד למדינה היהודית הן השטח שיועד באזור זה למדינה הערבית - נתפס בידי כוחות צה"ל.

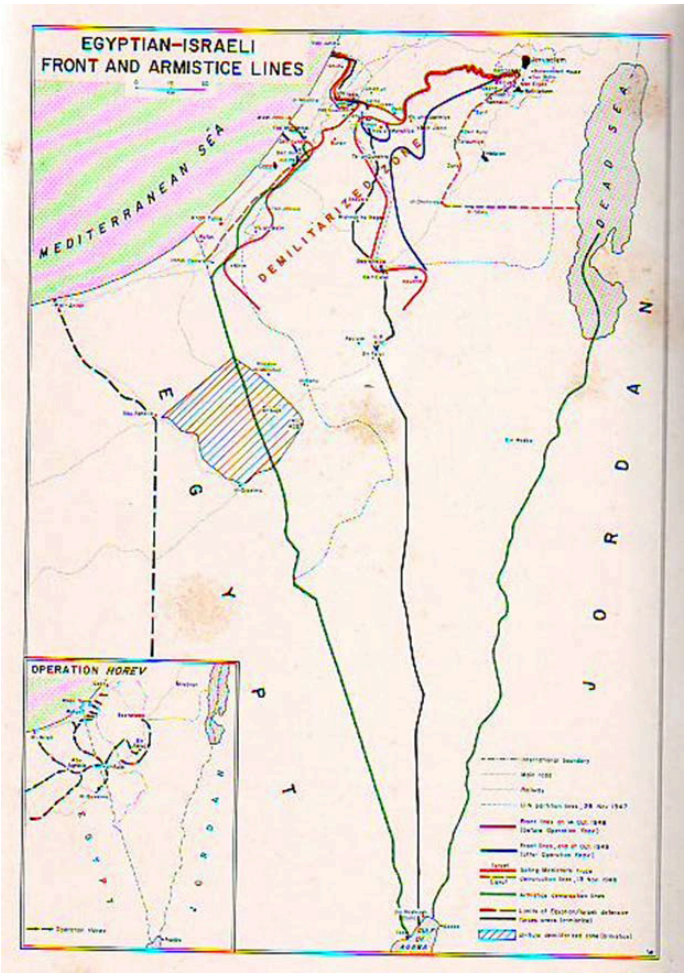

מפה 8. קווי הפסקת האש מול הצבא המצרי במועדים שונים. הקו הירוק הוא קו שביתת הנשק מול מצרים ומול ממלכת עבר-הירדן (מקור המפה: תעודות למדיניות ישראל - הסכמי שביתת הנשק).

הסכמי שביתת הנשק
וקביעת קו שביתת הנשק (הקו הירוק)

הסכמי שביתת הנשק, שנחתמו במהלך המחצית הראשונה של שנת 1949, הם סדרה של הסכמים בין מדינת ישראל למדינות ערב המקיפות אותה - מצרים, לבנון, עבר הירדן וסוריה. במטרה למנוע את המשך המלחמה בין ישראל לשכנותיה, הציע האמריקני ראלף באנץ', מוביל השיחות מטעם האו"ם, לקבוע קווים זמניים - קווי שביתת נשק - כהכנה לקראת קביעת קווי גבול בין-לאומיים באזור. עיקרון בסיסי שנכתב בכל הסכם קבע כי:

"אין לפרש, משום בחינה, את קו שביתת הנשק כגבול מדיני או טריטוריאלי, ואין בהתווייתו משום פגיעה בזכויות בתביעות ובעמדות של כל אחד מהצדדים להסכם שביתת הנשק, לגבי יישובה הסופי של שאלת ארץ ישראל".

עוד נכתב כי:

"מטרת היסוד... של קו שביתת הנשק, היא להתוות קו אשר מעבר לו לא ינועו הכוחות המזוינים של כל אחד מהצדדים".

הסכמה זו הייתה פשרה בין רצונה של מדינת ישראל להגיע להסכמי שלום מלאים, כולל התווית גבולות בין-לאומיים כמקובל, לבין אי-רצונן של מדינות ערב להגיע להסכם כלשהו שתהיה בו הכרה מדינית בתוצאות המלחמה. לכן נקבעו קווי שביתת הנשק, שהם שלב מעבר בין קווי הפסקת אש לקווי הסכם שלום.

קווי שביתת נשק נקבעו באותה תקופה גם בין הודו לפקיסטן באזור קשמיר, ששתי המדינות לחמו בו זו בזו. שנים אחדות לאחר מכן, אחרי מלחמת קוריאה שהתחוללה בשנים 1950-1953, נקבע גם קו שביתת נשק בין קוריאה הצפונית לקוריאה הדרומית.

הסכמי שביתת הנשק נחתמו בנפרד בין מדינת ישראל למצרים (בפברואר 1949), ללבנון (במרץ 1949), לעבר הירדן (באפריל 1949) ולבסוף גם בין מדינת ישראל לסוריה (ביולי 1949). ההסכמים התבססו על קווי הפסקת האש והותאמו להישגים הפוליטיים של כל מדינה ומדינה. אף שעיראק הייתה שותפה פעילה במלחמה נגד ישראל, עזב צבאה את הזירה לפני חתימת הסכמי שביתת הנשק מבלי שנחתם כל הסכם בינה לבין מדינת ישראל. את האחיזה בשטחים שהיו בידיו, בעיקר באזור שומרון, העביר הצבא העיראקי לצבא עבר הירדן.

בפרק זה נסקור את הסכמי שביתת הנשק ואת השינויים בתיחום שהם יצרו.

תרגיל 3: מדוע לדעתכם רצתה מדינת ישראל לחתום על הסכמי שלום עם שכנותיה מייד עם סיום הקרבות, בעוד מדינות ערב סירבו לעשות זאת?

הסכם שביתת הנשק עם מצרים ויצירת רצועת עזה

הסכם שביתת הנשק עם מצרים הוא ההסכם הראשון שנחתם, בתאריך 24 בפברואר 1949. קו שביתת הנשק שנקבע בין ישראל למצרים חופף בעיקרו לקו הגבול המנדטורי בין ארץ ישראל עד נקודה מדרום לרפיח. באשר לאזור זה והלאה - רצועת עזה - נקבע כי:

"בגזרת עזה-רפיח יותווה קו שביתת הנשק על ידי קו המתחיל מן החוף במוצא ודי חזי (הוא נחל שקמה של היום), עובר מזרחה על פני דיר-סונייד, חוצה את כביש עזה-אל-מג'דל ומגיע עד נקודה במרחק שלושה קילומטרים ממזרח לכביש, משם פונה דרומה במקביל אל כביש עזה-אל-מג'דל ונמשך עד לגבול המצרי".

באזור הרצועה נקבע קו שביתת הנשק בהתאם לשטחים שהחזיקו צבאות שני הצדדים בעת חתימת ההסכם, אך הוכנסו בו שינויים מועטים. עיקר השינויים היה ביטול עמדות ישראליות אחדות שחלשו על הכביש הראשי שבין רפיח לצפון הרצועה, כדי שתתאפשר תנועה צבאית ואזרחית מצרית לאורך הרצועה ללא שליטה באש של כוחות צה"ל. בהמשך, כפי שנראה, שונה במקצת קו ההסכם בשל צורכי שני הצדדים.

עוד נקבע כי אזור הכפר עוג'ה אל חפיר (אזור ניצנה של היום) יהיה אזור מפורז, ואזור דומה במקביל לו בצד המצרי של הגבול יהיה אף הוא מפורז. זאת מכיוון שציר הדרך העוברת באזור זה היה ציר הפלישה של הצבא המצרי לארץ ישראל במאי 1948, ומנגד הוא שימש את כוחות צה"ל להיכנס לתוך חצי האי סיני במבצע חורב בסוף שנת 1948. אזור מפורז זה מצוין במפה 9.

מפה 9. תחום האזור המפורז בין ישראל למצרים (מקור המפה: תעודות למדיניות ישראל - הסכמי שביתת הנשק)

תרגיל 4: העמידו את עצמכם במקומו של המלך פארוק, שליט מצרים בעת המשא ומתן עם ישראל. האם הייתם מסכימים לתנאים המצוינים בהסכם שביתת הנשק? מה הרווח שהפיקה מצרים מההסכם ומה הפסידה?

תרגיל 5: העמידו את עצמכם במקומו של דוד בן-גוריון, ראש ממשלת ישראל בעת המשא ומתן עם מצרים. האם הייתם מסכימים לתנאים המצוינים בהסכם שביתת הנשק? מה הרווח שהפיקה ישראל מההסכם ומה הפסידה?

הסכם שביתת הנשק עם לבנון

הסכם שביתת הנשק עם לבנון, שנחתם ב-23 במרץ 1949, היה הפשוט ביותר מכל ההסכמים. צה"ל שהה בשטח לבנון מאז הכרזת הפסקת האש, ומדינת ישראל ניסתה להשתמש במצב זה כדי ללחוץ על סוריה שתפנה את כוחותיה מהשטחים שכבשה בתחום המדינה. משהוברר לה כי הדבר לא ייעשה, ומכיוון שישראל לא ביקשה לעצמה שטחים השייכים למדינה קיימת אחרת, הסכימה ישראל להסיג את כוחותיה מתחום לבנון, ונקבע כי:

"קו שביתת הנשק יעבור לאורך הגבול הבין-לאומי בין הלבנון וארץ-ישראל".

תרגיל 6: קו שביתת הנשק בין ישראל ללבנון חופף את קו הגבול הבין-לאומי, והוא מוסכם על שני הצדדים. אם כן, מדוע לדעתכם הצדדים אינם חותמים על הסכם שלום?

הסכם שביתת הנשק עם עבר הירדן (לאחר מכן - ממלכת ירדן)

הסכם שביתת הנשק עם עבר הירדן נחתם ב-4 באפריל 1949. הדיונים על מיקומו של קו שביתת הנשק היו מורכבים משתי סיבות. האחת, ישראל לא הסכימה לאמץ את קווי הפסקת האש כקווי שביתת נשק מכיוון שמיקומם של קווי הפסקת האש יצר בעיות לתִפקוד התקין של המדינה. מדובר בעיקר בנושאים אלה: ניתוק הקשר בין מישור החוף לעמק יזרעאל בשל נוכחות הצבא העיראקי, שחלש על כביש ואדי עארה (נחל עירון); קרבה גדולה בין קווי החזית לים התיכון באזור השרון; הימצאותם של קטעים ממסילת הברזל בין לוד לחיפה ובין תל-אביב לירושלים בידי הצבא העיראקי והלגיון הערבי. הסיבה השנייה הייתה הצורך להתמודד עם בעיית ירושלים, שהפסקת האש השאירה אותה מחולקת בין כוחות צה"ל לכוחות הלגיון הערבי.

ישראל תבעה שלוש תביעות: לקבל לשליטתה את כביש ואדי עארה ואת הכפרים הסמוכים לו כדי שתהיה לה שליטה על כביש חדרה-עפולה; להרחיק מזרחה את קו שביתת הנשק בשרון ולמקמו על הגבעות בשיפולים המערביים של הרי השומרון ולא בשרון; לקבל לשליטתה המלאה את כל מסילות הברזל בין לוד לחיפה ולירושלים, שהכוחות הערביים שלטו על קטעים אחדים בהן. לאחר לחץ ישראלי, שלווה באולטימטום לחידוש הקרבות ואף בהזזת כוחות בשטח, הסכים המלך עבדאללה לוותר על השטחים שישראל דרשה. בתמורה לכך, ישראל הכירה הכרה בלתי רשמית בהחזקה של עבר הירדן בשטח שהצבא העיראקי פינה בשומרון, שילמה בעבור סלילת כביש חילופי בין קלקיליה לטולכרם בתחום שנשאר בידי עבר הירדן, וכן העבירה כפיצוי שטח קטן באזור שמצפון-מזרח לבאר שבע, שהיה בשליטת צה"ל.

קביעת קו שביתת הנשק בירושלים הייתה בעיה מיוחדת. בהחלטת החלוקה של האו"ם מנובמבר 1947 נקבע כי העיר ירושלים והעיר בית לחם וסביבותיהן לא יימצאו בשטח המדינה היהודית ולא בשטח המדינה הערבית, כי אם יהיו שטח נפרד שינוהל בידי האו"ם. מהלכי המלחמה לא התחשבו כלל במעמד

מיוחד זה - כוחות היישוב היהודי ולאחר מכן כוחות צה"ל ניסו לתפוס את כל האזורים היהודיים בירושלים ולהחזיק בהם. מנגד, כוחות הלגיון ניסו להשתלט אף הם על כל העיר, הן בקרבות בעיר עצמה הן בהטלת מצור על היישוב היהודי בירושלים.

שני הצדדים לא הצליחו להשיג את מטרותיהם. צה"ל הצליח לפתוח את הדרך לירושלים מכיוון תל-אביב, אך לא הצליח לשמור בידו את הרובע היהודי של ירושלים ולא הצליח להחזיק בקשר טריטוריאלי להר הצופים, שנשאר בידיים יהודיות. כוחות הלגיון לא הצליחו לכבוש את העיר המערבית היהודית ואת הר הצופים, אך השתלטו על העיר העתיקה של ירושלים ועל שטחים מצפונה וממזרחה. קיבוץ רמת רחל שמדרום לירושלים עבר פעמים אחדות מיד ליד, ובסופו של דבר נשאר בידי הכוחות היהודיים. בתום החודש הראשון של המלחמה נסתיימו הקרבות בירושלים, ושני הצדדים מצאו את עצמם מחזיקים בעמדות בתוך העיר, אלה מול אלה.

התכתשויות צבאיות נמשכו בעיר ובסביבותיה עד שבנובמבר 1948 חתמו מפקדי הכוחות הצבאיים בירושלים, משה דיין ועבדאללה אל-תל, על הסכם הפסקת האש, שבו סימן כל מפקד את העמדות שהחזיק בהן וחיבר את העמדות בקווים. כך נוצרו בירושלים שני קווים של הפסקת אש, לעיתים במרחק כמה עשרות מטרים ואף פחות זה מזה. המפקדים הסכימו שהר הצופים, שבו שכנו מבני האוניברסיטה העברית ובית החולים הדסה, יישאר בידי ישראל ויהיה שטח מפורז. עוד נקבע כי אזור ארמון הנציב הבריטי, שלאחר פינויו מהממשל הבריטי הוחזק בידי הצלב האדום הבין-לאומי וטופלו בו חיילים ואזרחים משני הצדדים, יישאר גם הוא אזור מפורז.

בהסכם שביתת הנשק אומץ הסכם הפסקת האש בין ישראל לעבר הירדן והועבר כלשונו להסכם הכולל. כך נאמר בו:

> "באזור ירושלים יהיו קווי שביתת הנשק חופפים את הקווים שהוגדרו בהסכם 30 בנובמבר 1948 להפסקת אש באזור ירושלים".

הסכם שביתת הנשק קבע אפוא כי העיר ירושלים תחולק בין מדינת ישראל לממלכת עבר הירדן, לאורך קווי הפסקת האש מנובמבר 1948. בעיר נקבע אזור מפורז סביב ארמון הנציב, שבו התמקם מטה משקיפי האו"ם לאחר סיום הקרבות, והשטח סביבו חולק לשלושה: ממערב לארמון נקבע שטח מפורז ישראלי, ממזרחו שטח מפורז ירדני, ובתווך - הארמון והחצר סביבו, שהיו שטח בניהול מוסדות האו"ם במעמד ללא ריבונות. אזור מפורז נוסף הוכרז במרחב הר הצופים ובמבנה בית ההארחה על שם אוגוסטה ויקטוריה. מתחם הר הצופים נשאר בידי ישראל אך היה מוקף כולו בשטח בשליטת ירדן, ועל כן הוסכם ששטח הר הצופים, הכולל את מבני האוניברסיטה העברית ואת בית החולים הדסה, וכן הכפר הריק עיסאוויה יהיו בריבונות ישראל אך ללא נוכחות צבאית. מתחם בית ההארחה על שם אוגוסטה ויקטוריה שמדרום להר, אשר הוסב בהמשך לבית חולים, הוכרז כשטח מפורז בריבונות ירדנית.

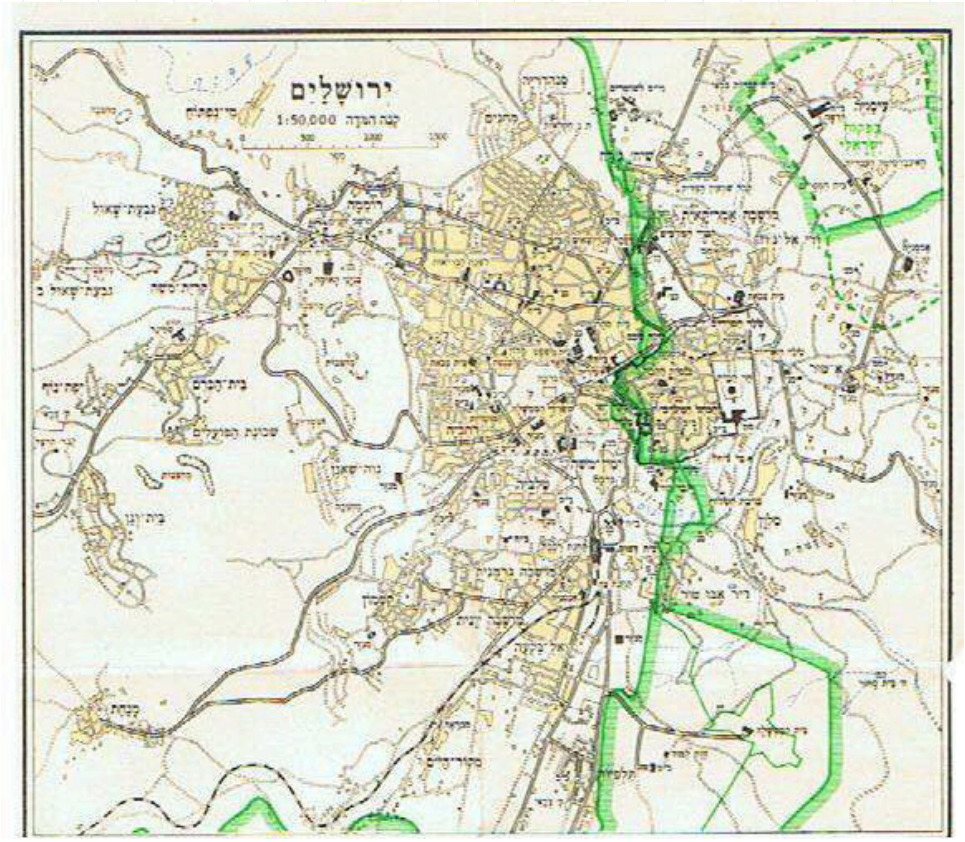

מפה 10. קווי שביתת הנשק בירושלים. הר הצופים והכפר עיסאוויה נמצאים בריבוע המוקף בירוק בפינה הימנית-עליונה של המפה. מתחם אוגוסטה ויקטוריה צמוד לו מדרום ומוקף בקו ירוק מקווקוו (מפה רשמית מקורית).

השטחים שהשתרעו בין קווי העמדות הישראליות לקווי העמדות הירדניות, על פי השרטוטים של משה דיין ושל עבדאללה אל-תל, הפכו לשטח הפקר. לאחר שהסתיימה המלחמה נותרו שטחים אלה ללא ריבונות, ובאנגלית "no man's land", כלומר שטח שאינו שייך לאיש. מדובר היה בארבעה שטחים לאורך קו שביתת הנשק, ששטחם הכולל כמה מאות מטרים מרובעים. במפה 10 אפשר לראות את שטחי ההפקר במקומות שבהן שני קווי הגבול מתרחקים מעט זה מזה.

לאחר שסוכמו הסדרים אלה נחתם הסכם שביתת הנשק ב-4 באפריל 1949. להסכם צורפה מפה (מפה 11) שעליה סומן הקו כולו.

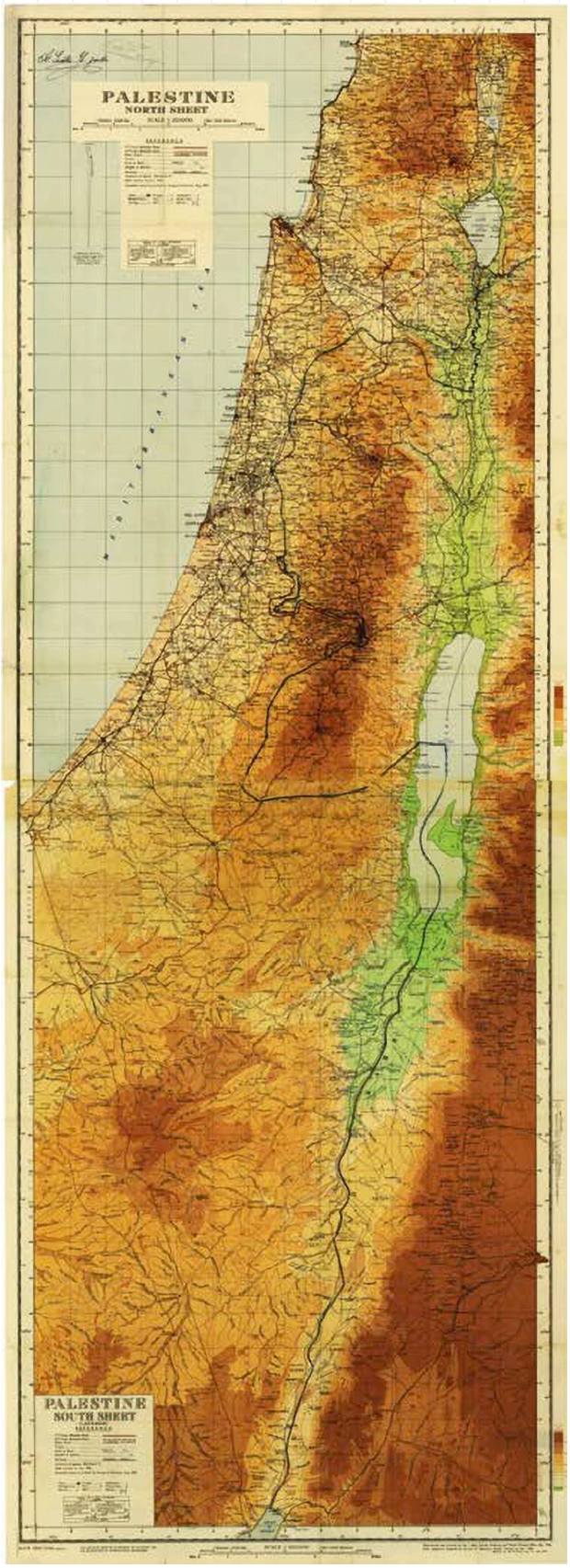

מפה 11. מפת הסכם שביתת הנשק בחתימת משה דיין ואחמד צדקי אל ג'ונדי (מפה רשמית מקורית)

קו שביתת הנשק מול עבר הירדן היה ארוך ומורכב, ולמעשה דובר בשלושה קטעים נפרדים. בגזרה הדרומית חפף קו שביתת הנשק את הקו המנהלי שהפריד בין ארץ ישראל לעבר הירדן המנדטורית. בקטע זה הסתיים הקו באמצע ים המלח, בנקודה מצפון-מזרח לעין גדי. מנקודה זו נקבע קו חדש, שהקיף שטחים רבים מארץ ישראל המנדטורית אשר נתפסו בזמן המלחמה בידי הלגיון הערבי וצבא עיראק. קו זה נמשך והתעקל צפונה עד נהר הירדן, בנקודה שמדרום לקיבוץ טירת צבי (ראו מפה 12).

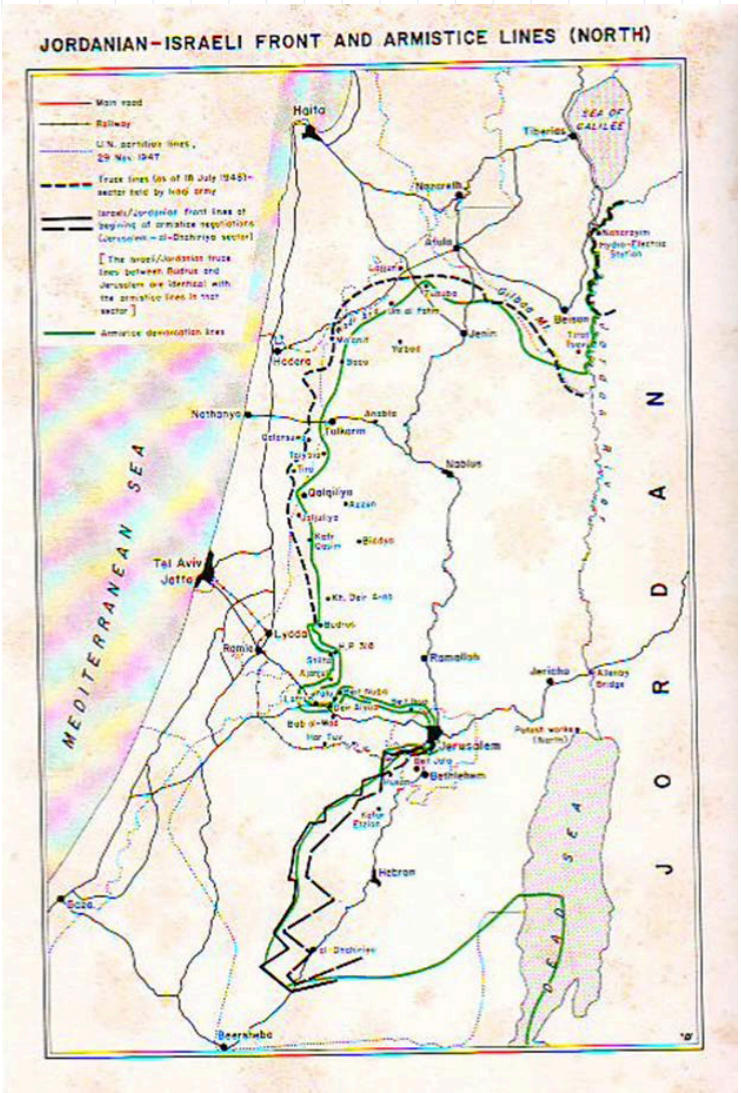

מפה 12. מפת הסכם שביתת הנשק (הקו המסומן בצבע ירוק) באזור הגדה המערבית, בין ישראל לעבר הירדן, 4 באפריל 1949 (מקור המפה: תעודות למדיניות ישראל - הסכמי שביתת הנשק)

בגזרה הצפונית - מנקודה זו בנהר הירדן עקב קו שביתת הנשק שוב אחרי הקו המנדטורי במרכז נהר הירדן, עד מקום מפגשו עם נהר הירמוך. שם, במקום שהקו ימשיך לאורך אפיקו המקורי של הירמוך, הוא סומן בתוך אגם מלאכותי שנוצר בעת בניית תחנת הכוח ההידרואלקטרית של רוטנברג בנהריים, שאליו הוסטו מי נהר הירמוך. השטח שבין אפיקו המקורי של נהר הירמוך לקו שביתת הנשק באזור זה נשאר בתחומי מדינת ישראל (ובעתיד הוא ייקרא "אי השלום"). מכאן נמשך קו שביתת הנשק במרכז הירמוך לאורך הקו המנדטורי עד נקודת המפגש של שלושת הגבולות המנדטוריים - עבר הירדן, ארץ ישראל וסוריה - ממזרח לאל חמה.

אף שהכוונה הכללית בקביעת קו שביתת הנשק הייתה הסתמכות על קווי הפסקת האש, נקבעו שני סייגים מפורשים בהסכם זה. האחד נגע למסירה של שטחים שהחזיק צה"ל לידי עבר הירדן בתמורה לשטח שהיה בידי צבא עיראק ונמסר לישראל. לפיכך קו שביתת הנשק באזור חברון-ים המלח סטה מקווי הפסקת האש לטובת עבר הירדן, ושימש פיצוי על השינויים בקווים הצבאיים של הגזרה העיראקית.

הסייג השני נגע לגזרה המרכזית. כפי שציינו קודם, ישראל דרשה שקו שביתת הנשק בינה לבין עבר הירדן יוסט מזרחה, ולאחר לחץ ישראלי הסכים המלך עבדאללה לדרישה. עם זאת, מכיוון שבעת

המלחמה ברחו או גורשו תושביו של כל יישוב ערבי מדרום להר הכרמל שכוחות צה"ל הגיעו אליו, (למעט שלושה כפרים - פורדיס הסמוכה לזכרון יעקב, ג'יסר א-זרקא שליד קיסריה ואבו גוש בדרך לירושלים), דרשו הירדנים שלא כך יהיה בכפרים שיועברו בהסכם לריבונות ישראל. ואכן נקבע כי:

"בכל מקום, בו עשויים כפרים להיפגע על ידי קביעת קו שביתת הנשק כמצוין בפסקה 2 של סעיף זה, יהיו רשאים תושביהם של כפרים אלה לקיים בידיהם את זכויותיהם המלאות - וזכויות אלה יהיו מוגנות - לגבי מקום מושבם, קניינם וחירותם. באם יחליט מי מבין התושבים לנטוש את כפרו, יהי רשאי לקחת עמו את מקנהו ושאר מטלטליו ולקבל בלי דיחוי פיצויים מלאים תמורת קרקעותיו שעזב. לכוחות הישראליים יהיה אסור להיכנס לכפרים כאלה או לחנות בהם; משטרה ערבית, שתגויס מבין בני המקום, תאורגן ותחנה בהם לשם בטחון פנימי".

בשתי נקודות חרג הקו מזרחה, כדי לא לכלול בתחום ישראל את שתי העיירות הערביות טולכרם וקלקיליה, שנשארו בתחום השליטה של עבר הירדן. עם זאת, הקו שנקבע קטע את הכביש המחבר ביניהן, ולכן התחייבה ישראל כי :

"כפיצוי לכביש בין טולכרם וקלקיליה הנמסר לרשותה, מסכימה ממשלת ישראל לשלם לממשלת ממלכת הירדן ההאשמית את ההוצאות של סלילת כביש חדש, מסוג א', באורך 20 ק"מ".

שני הצדדים היו ערים לכך שהקו שנקבע, אף שהיה זמני במהותו, היו בו בכל זאת נושאים אחדים שהיו צריכים להיפתר בדיונים בשטח. לכן נקבע בהסכם כי :

"קווי שביתת-הנשק שהוגדרו בסעיף זה ובסעיף 5 יהיו נתונים לאותם התיקונים שיסכימו עליהם הצדדים להסכם זה, ולכל תיקונים כאלה יהיו אותו הכוח ואותו התוקף כאילו נכללו במלואם בהסכם זה לשביתת נשק כללית".

הערה זו נגעה בעיקרה לשטחים שבמפת ההסכם סומנו בהם שני קווים, בהתאם למצב הכוחות בשטח בעת סיום הקרבות (ראו מפה 13), וזאת בעיקר בירושלים ובאזור שממערב לעיר. בשל התפרסות הכוחות הצבאיים על גבעות זה מול זה, לא סומן באזור זה קו אחד שיפריד בין הכוחות.

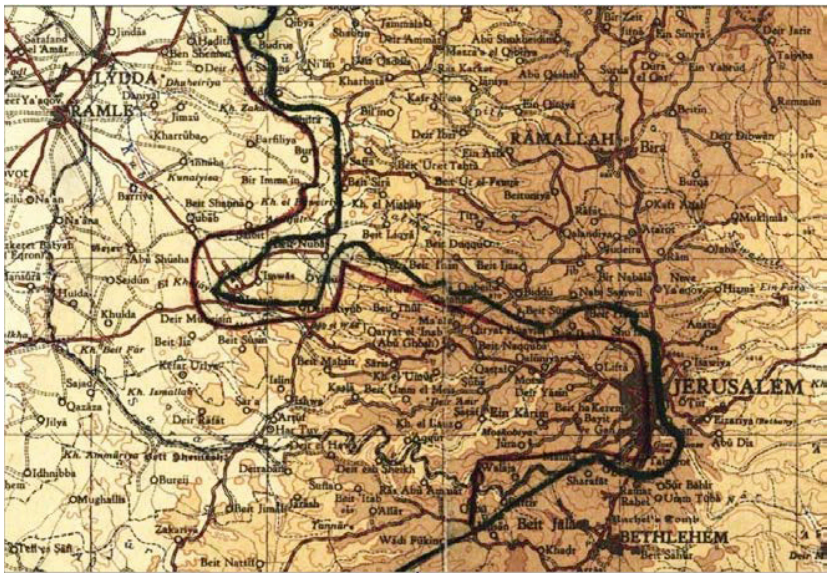

מפה 13. קטע מוגדל ממפת שביתת הנשק בין ישראל לעבר הירדן - שני קווים מסומנים בכל השטח ממזרח ללוד ועד כפר חוסאן ממערב לבית ג'אלה.

נושא נוסף שהצדדים נדרשו לו היה קו מסילת הברזל לירושלים: קטע ממסילה זו נותר בתוך השטח שבשליטת הלגיון הערבי, דבר שיכול היה למנוע תנועת רכבות סדירה בין תל-אביב לירושלים. הסעיף שהוזכר למעלה אִפשר אפוא לשני הצדדים לערוך שינויים בקו שנקבע בהסכם הרשמי. שינויים אלה קיבלו תוקף בהסכמת הצדדים בשלב השלישי, במהלך שכונה "הסכמי המפקדים".

תרגיל 7: העמידו את עצמכם במקומו של שליט ירדן, המלך עבדאללה. האם הייתם מסכימים לתנאים המצוינים בהסכם שביתת הנשק? מה הרווח שהפיקה ירדן מההסכם ומה הפסידה?

תרגיל 8: העמידו את עצמכם במקומו של ראש ממשלת ישראל, דוד בן-גוריון. האם הייתם מסכימים לתנאים המצוינים בהסכם שביתת הנשק עם ירדן? מה הרווח שהפיקה ישראל מההסכם ומה הפסידה?

הסכם שביתת הנשק עם סוריה ויצירת האזורים המפורזים

הסכם שביתת הנשק עם סוריה היה המסובך מכל ההסכמים. הסיבה לכך נבעה מדרישתה של ישראל שסוריה תיסוג מכל השטחים שכבשה בשטח שיועד למדינה היהודית ומסירובה של סוריה להיענות לתביעה זו. סוריה טענה שבכל הגזרות נקבעו הקווים בהתאם לקווי הפסקת האש, והן מצרים הן עבר הירדן קיבלו שטחים מארץ ישראל לשליטתן (רצועת עזה והגדה המערבית). לעומתן, סוריה נדרשת לוותר על כל הישגיה הצבאיים ללא כל תמורה (השטחים שסוריה כבשה מתוארים במפה 5 בעמוד 12)

על פי הצעתו של ראלף באנץ', בסופו של המשא ומתן הסכימו הסורים לסגת משטחי ארץ ישראל עד קו הגבול הבין-לאומי בין ארץ ישראל לסוריה, שנקבע עוד בשנת 1923. בתמורה לכך נסוג צה"ל משטחים קטנים שהיו בשליטתו מעבר לקו סמוך לכפר-סאלד, והוסכם כי השטחים שמהם ייסוג הצבא הסורי ייחשבו ל"שטחים מפורזים" (demilitarized zones) בלי שנקבעה מהותם של שטחים אלה. בהסכם שנחתם ב-23 ביולי 1949 הוגדר מעמדו של קו שביתת הנשק ומעמד השטחים המפורזים כך:

> "מקום שקו שביתת הנשק אינו חופף את הגבול הבין-לאומי בין סוריה לארץ ישראל, ייקבע השטח שבין קווי שביתת הנשק ובין הגבול כאזור מפורז שבו תהיה אסורה לחלוטין מציאותם של כוחות מזויינים של שני הצדדים, ושום פעולה של כוחות צבאיים למחצה לא תורשה בו."

בהתאם להסכם זה אכן נסוגו הסורים לקו הבין-לאומי ואף נקבעו קווים להימצאות כוחות צבא ללא נשק כבד כגון תותחים מעבר לקווים מוסכמים (הקווים השחורים העבים במפה שבהמשך). ובזה נכנס הסכם שביתת הנשק לתוקפו.

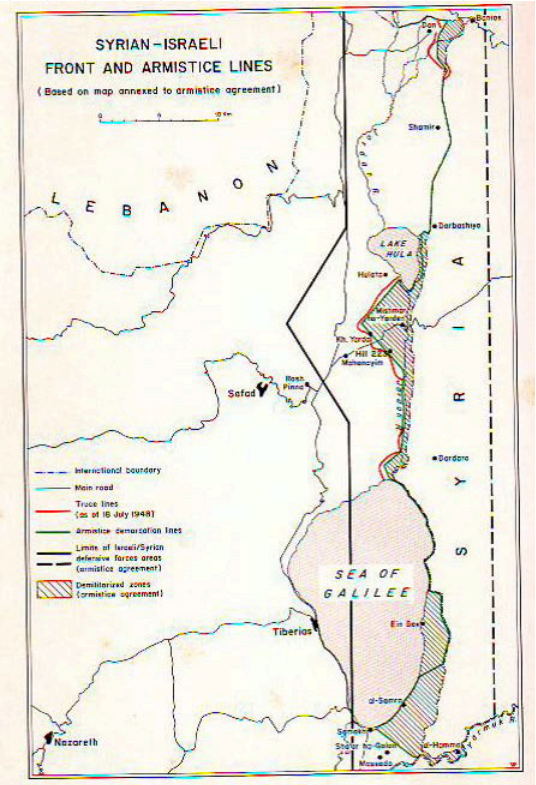

מפה 14. מפת הסכם שביתת הנשק בין ישראל לסוריה מ-23 ביולי 1949. השטח המקווקו הוא השטח המפורז, הקו האדום הוא קו הפסקת האש, הקו הירוק הוא קו שביתת הנשק, הקו השחור הוא תחום הנשק הכבד (תותחים) הישראלי והקו המקווקו העבה הוא תחום הנשק הכבד הסורי (מקור המפה: תעודות למדיניות ישראל - הסכמי שביתת הנשק).

בעקבות ההסכם נקבעו שלושה אזורים מפורזים, כפי שאפשר לראות במפה 14: האזור הצפוני כלל את רמת הבניאס (במקום שבו נמצא כיום קיבוץ שניר); האזור המרכזי כלל את השטח מגשר בנות יעקב ומערבה, במשולש מדרום לאגם החולה (שיובש לאחר כמה שנים) ולאורך נהר הירדן ועד שפך הירדן לאגם כנרת; האזור הדרומי היה השטח ממזרחה של הכנרת.

השטחים ממזרח לכנרת - עין גב וסביבתה - נכללו בתוך האזור המפורז אף שלא נכבשו בידי הצבא הסורי, וכך גם הקיבוץ אשמורה (דרדרה) ממזרח לאגם החולה בשטח המפורז המרכזי.

תרגיל 9: בשנת 1949 התרחשו שתי הפיכות צבאיות בסוריה, אחת של חוסני א-זעים והשנייה של סאמי חינאווי. קראו עליהן בקישורים על חוסני א-זעים וסאמי חינאווי. האם ההפיכות קשורות לתוצאות מלחמת העצמאות? האם לדעתכם היחסים בין ישראל למדינות ערב היו שונים אילו חוסני א-זעים היה נשאר בשלטון?

תרגיל 10: העמידו עצמכם במקומו של דוד בן-גוריון. האם הייתם מסכימים לתנאים המצוינים בהסכם שביתת הנשק עם סוריה? מה הרוויחה ישראל ומה הפסידה מההסכם?

ארץ ישראל המנדטורית השתרעה על כ-27,000 קמ"ר, ועל פי תוכנית החלוקה, שלושה גופים היו אמורים לחלוק בו: מדינה ערבית, מדינה יהודית והאו"ם. התוצאה הסופית של ההסכמים על קווי שביתת הנשק הייתה שהשטח חולק אומנם לשלוש יחידות טריטוריאליות, אך המדינה הערבית שהייתה אמורה לקום בו לא הוקמה, והשטח שיועד לה חולק בין שלוש המדינות שהחזיקו בשטחים בארץ ישראל. אפשר לראות זאת במפה 15. זו הייתה החלוקה:

1. מדינת ישראל, שהשתרעה על שטח של 20,770 קמ"ר;
2. הגדה המערבית בשליטת ירדן, שהשתרעה על שטח של 5,790 קמ"ר;
3. רצועת עזה בשליטת מצרים, שהשתרעה על שטח של 365 קמ"ר.

אף שהסכמי שביתת הנשק נעשו בחסות האו"ם, לא הייתה בכך הכרה שקווי שביתת הנשק הם קווי גבול מדיניים, שהרי לא הותוו כחלק מהסכם שלום בין המדינות. כפי שנראה בהמשך - קווי גבול בין ישראל למצרים ובין ישראל לירדן נקבעו שנים מאוחר יותר. לכן תיחומם של קווי שביתת הנשק איננו מוכר להלכה כקווי גבול של מדינת ישראל. ואולם מרבית מדינות העולם הכירו למעשה במצב זה, שבו השטחים שישראל כבשה מהשטחים שיועדו למדינה הערבית בתוכנית החלוקה - ובהם הערים יפו, רמלה, לוד, אשקלון, שפרעם וכן כל הגליל המערבי, פרוזדור ירושלים ומרבית הנגב - הם חלק משטחה הריבוני של מדינת ישראל. וזאת - בשונה מכל מקרה דומה במקומות אחרים בעולם.

מפה 15. קווי שביתת הנשק (קו ירוק) וברקע קווי ארץ ישראל המנדטורית וקווי תוכנית החלוקה של האו"ם מ-29 בנובמבר 1947 (מקור: מפה אישית)

תרגיל 11: קווי שביתת הנשק חופפים ברובם את קווי הפסקת האש, אך לא לחלוטין. מה הסיבות שהובילו להבדלים בין הקווים?

תרגיל 12: גם בגבול בין קוריאה הדרומית לקוריאה הצפונית יש אזור מפורז. ראו בקישור המצורף. מאז שנסתיימה המלחמה בין שתי המדינות בשנת 1953 לא נעשה כל ניסיון של צד מהצדדים להפר את ההסכם. מה היא לדעתכם הסיבה לכך?

סימון קווי הגבול: הסכמי המפקדים בשנים 1949-1950

לאחר החתימה על הסכמי שביתת הנשק נוצר הצורך להעביר את סימון הקו לשטח, פעולה המכונה סימון (demarcation). לשם כך יצאו חוליות סימון, שהשתתפו בהן קצינים ישראלים וקצינים מהצבאות שמול מדינותיהן נקבע הקו - מצרים, עבר הירדן וסוריה - וכן משקיף מטעם האו"ם. הקו מול לבנון סומן עוד בתקופת המנדט ולא היה צורך לערוך בו שינויים בשטח. הסימון שנקבע לא עקב במדויק אחרי ההסכם החתום אלא התחשב במצב בשטח, והצדדים ניסו להגיע להסכמות שייקלו את חיי האזרחים משני צידי הקו וימעיטו ככל האפשר את הקשיים שנגרמו עקב קביעת קווי שביתת הנשק בתוככי ארץ ישראל.

תהליך זה, שהתרחש בשנים 1949-1950, ידוע בשם הכולל "הסכמי המפקדים". הסכמים אלה, אשר נחתמו בין המפקדים משני הצדדים בנוכחות נציגי האו"ם, הם שיצרו בסופו של דבר את קו שביתת הנשק הממשי. קו זה סוטה מקווי הסכמי שביתת הנשק בכמה מקומות - לעיתים בעשרות מטרים, לעיתים במאות מטרים ולעיתים אפילו בקילומטרים.

הפעולה החשובה ביותר נעשתה מול עבר הירדן, ומטרתה הייתה לבטל את הקו הכפול שבהסכם שביתת הנשק - שני הצדדים החליטו ליצור משני הקווים קו אחד. הפעולה החלה בדרום, מאזור הכפר חוסאן (כיום ליד העיר ביתר עילית) צפונה. ואכן בכל הקטע הדרומי עד ירושלים נקבע קו יחיד - הקו שאנחנו מכירים כיום כ"קו הירוק" באזור זה. הדיונים פסחו על ירושלים בשל הבעיות המיוחדות שהיו בה, והמשיכו בקטע שמצפון לירושלים, מאזור שכונת סנהדריה צפונה ומערבה, דרך האזור שהיום הוא מבשרת ציון ועד אזור קיבוץ מעלה החמישה. שם פסק התהליך, מכיוון שנציגי עבר הירדן לא הגיעו להמשך הסימון. משום כך, בקטע הקו מאזור מעלה החמישה ועד הכפר הערבי בודרוס שממזרח למושב שדה נחמיה נותרו בשטח שני קווים. האזור שבין הקווים, ששטחו היה כ-44 קמ"ר, הפך להיות שטח הפקר (ראו מפה 16), ללא כל ריבון רשמי. במשך 19 שנה נעשו מחד גיסא ניסיונות לחלק את השטח בין ישראל לירדן ומאידך גיסא ניסה כל צד לעבד שטחים חקלאיים מעבר לקווים, בתוך שטח ההפקר. פעולות אלה הובילו לעיתים להתנגשויות ואף לעימותים צבאיים, כשכל צד מנסה לתפוס אחיזה בשטח גדול יותר במרחב שבין הקווים.

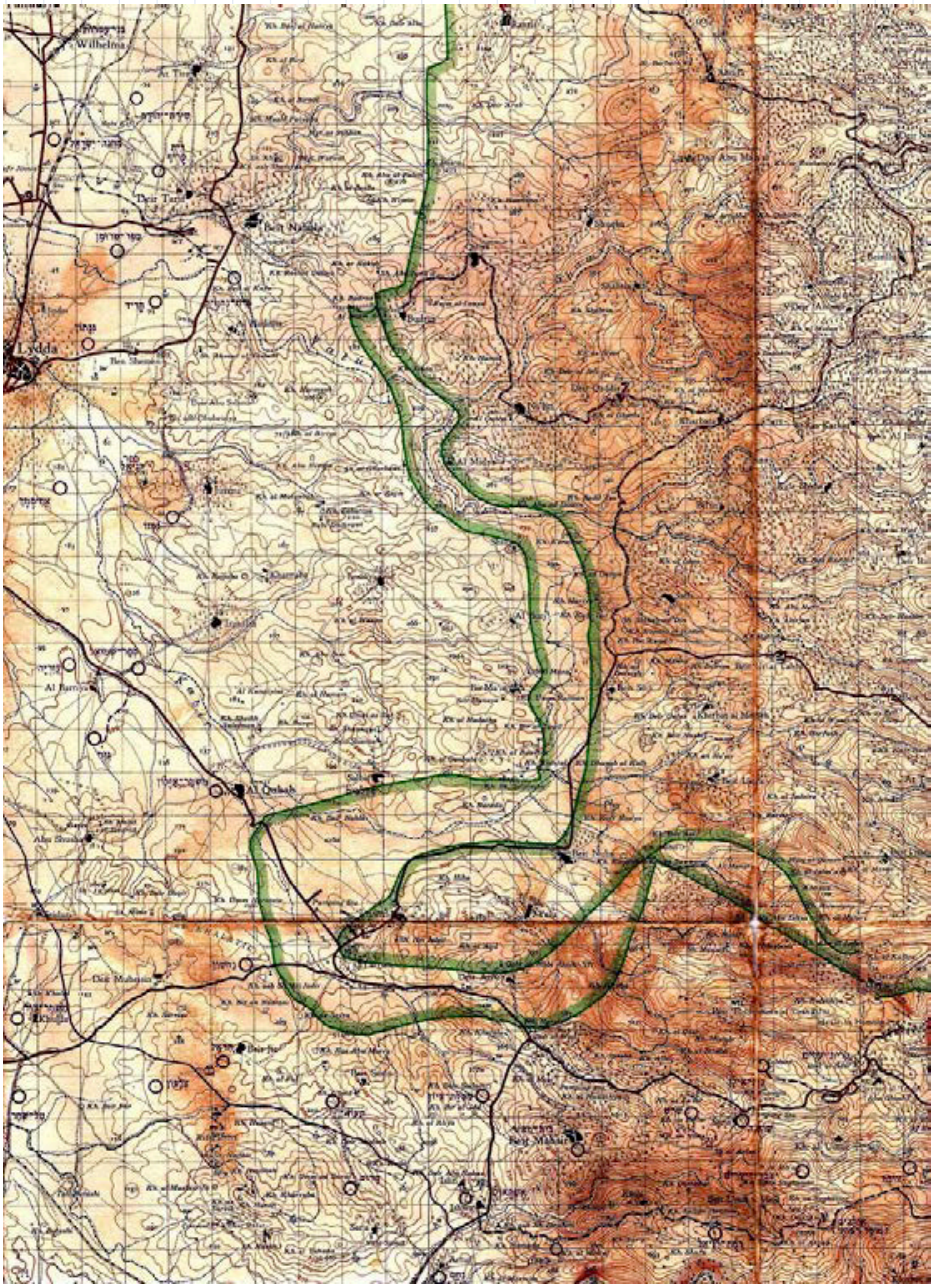

מפה 16. שטח ההפקר על מפה ישראלית מראשית שנות החמישים, שעיקרו סביב מנזר לטרון ותחנת המשטרה של לטרון (מקור: מפה רשמית)

הסדרים נעשו בכל מקום שבו נתגלתה בעיה בשטח. קו ההסכם ניתק לעיתים כפרים ממקור המים שלהם או מחלק מאדמותיהם. במקרים מעין אלה הסכימו שני הצדדים לשנות את קו שביתת הנשק כדי שיתאפשר קיום נוח יותר לכפרי הגבול. כך שונה הקו בסביבות הכפרים ג'אלבון ופקועה באזור הר הגלבוע, שם העבירה ישראל לירדן שטחים שעיבדו תושבי הכפר ועל פי הסכמי שביתת הנשק נכללו בתחום הישראלי (ראו מפה 17). בתמורה לכך הועברו שטחים בגודל דומה לישראל. כך נעשה גם ליד הכפרים (היום הערים) אום אל פאחם ובאקה אל-גרבייה באזור השרון.

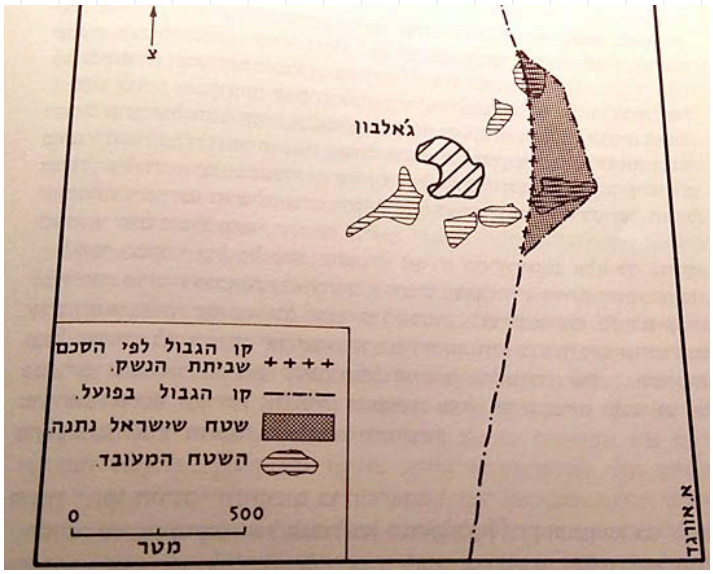

מפה 17. הכפר ג'אלבון באזור הגלבוע. ישראל מימין לקו שביתת הנשק והגדה המערבית שבירדן משמאלו. השטח שישראל העבירה לירדן מסומן באפור (מקור: משה ברור, גבולות ישראל).

לעיתים לא הצליחו הצדדים להגיע להסכם. כך היה בכפר הערבי בית צאפאפה, השוכן סמוך לירושלים. כפר זה היה בשטח שנשלט בידי כוחות עבר הירדן בסיום המלחמה, אך חלקו הצפוני שמצפון לקו מסילת הברזל לירושלים צורף לשטח מדינת ישראל מכיוון שהוסכם שכל מסילת הברזל תהיה בידי מדינת ישראל. עד היום נשאר הכפר חצוי. כך גם הכפר ברטעה, הנמצא ליד צומת עירון, נשאר רובו בשטח ירדן אך חלקו צורף למדינת ישראל.

גם בגבול עם מצרים הוכנסו שינויים בקו שביתת הנשק. לפי ההסכמים עם מצרים, הקו מול רצועת עזה היה אמור להתחיל בצפון בשפך נחל שקמה (בהסכם הוא נקרא בשמו הערבי - ואדי אל חסי) ולהמשיך מזרחה בנחל עד נקודה המרוחקת 3 ק"מ מכביש עזה-מג'דל (אשקלון של היום). משם פנה לדרום-מערב במקביל לכביש הראשי ברצועה ובמרחק 3 ק"מ מזרחית ממנו. כשהגיעו הצוותים לסמן את הקו בשטח התברר כי ישראל מבקשת להעביר את נקודת ההתחלה דרומה משפך נחל שקמה, כדי שתוכל לנצל את המים הזורמים בשיטפונות ולאגור אותם בעזרת סכר. נוסף על כך, ישראל רצתה לנצל גם את מאגר המים התת-קרקעי שהתברר שנמצא במקום. בה בעת הוברר כי הקו שנקבע בהסכם חוצה את הכפר עבאסן שבדרום הרצועה, וכי בשל תנאי השטח השטוחים והחשופים, תנועת הצבא המצרי לעזה - שאומנם נקבעה במרחק ביטחון - תהיה בטווח ירי מישראל. לנוכח זאת החליטו הצדדים לשנות את מיקום הקו שנקבע בהסכם ולסמן קו חדש שיתחיל בנקודה הנמצאת כ-1.5 ק"מ מדרום לשפך נחל שקמה. בתמורה הוסכם להרחיב את שטח הרצועה בדרום כדי להרחיק את הקו מהכביש המרכזי ולכלול את כל הכפר עבאסן ואת אדמותיו בשטח הרצועה. הסכם זה, שנקרא "פשרת שעה", נחתם בפברואר 1950, שנה לאחר הסכם שביתת הנשק. על השטח שהועבר לישראל אכן נבנה מאגר מים ובהמשך נבנה גם היישוב נתיב העשרה.

לסיכום, קווי שביתת הנשק נקבעו בעקבות המערכה הצבאית, במלחמה שנכפתה על מדינת ישראל בשל פלישת צבאות ערב לשטחה של ארץ ישראל המנדטורית. הקווים חפפו בחלקם את קו הגבול המנדטורי - רוב קו הגבול בין ישראל למצרים, קו הגבול עם ירדן בערבה וכל קו הגבול עם לבנון. בחלקים אחרים סומנו קווים חדשים בהתאם למיקום הכוחות עם תום הקרבות, בעיקר באזור המרכז בקו מול ממלכת ירדן ובדרום בקו מול רצועת עזה. בעת קביעתם, סוכם כי הקווים יהיו זמניים, אך הם החזיקו מעמד עד שנת 1967, אז השתלטה ישראל על הגדה המערבית ועל רצועת עזה במהלך מלחמת ששת הימים.

תרגיל 13: האם לדעתכם לקווים שנקבעו בהסכמי שביתת הנשק בין ישראל לשכנותיה משנת 1949 יש חשיבות לקביעת גבולותיה העתידיים של ישראל במשא ומתן לשלום? אם תשובתכם שלילית, הסבירו מדוע. אם תשובתכם חיובית, הסבירו את חשיבות הסכמי העבר.

תרגיל 14: לאחר סימון קו שביתת הנשק נותרו בין ישראל לירדן ובין ישראל לסוריה שטחים מפורזים ושטחי הפקר, שהריבונות עליהם נותרה בלתי ברורה. רשמו את היתרונות והחסרונות שיש להשארת שטחים כאלה בין מדינות.

התפתחויות לאורך קווי שביתת הנשק בין ישראל לשכנותיה בשנים 1950-1967

במשך 19 השנים שעברו מאז חתימת הסכמי שביתת הנשק ועד חודש יוני 1967 לא השתרר שקט לאורך קווי שביתת הנשק. חדירות של אזרחים ושל אנשי צבא התרחשו לעיתים קרובות בנקודות שונות לאורך הקווים, בכל הגזרות. באותה העת, הַגישה השלטת במדינת ישראל ראתה בקווי שביתת הנשק את קווי הקבע של מדינת ישראל, אף שרבו בה הקולות שדרשו לנצל הזדמנות שתגיע כדי להשלים את ההשתלטות על כל ארץ ישראל המנדטורית. מנגד, שליטי מדינות ערב ראו בקווים אלה קווים זמניים שנכפו עליהם בשל תוצאות המלחמה, ומקצתם שאפו לבטל קווים אלה ולהשתלט על כל מדינת ישראל. פעולות צבאיות משני חלקי הקו הובילו לתקריות רבות שנהרגו ונפצעו בהן מאות אזרחים וחיילים משני צידי הקו, ובשנת 1956 אף הביאו לכיבוש זמני של רצועת עזה ומרבית חצי האי סיני בידי מדינת ישראל. עם זאת, קווי שביתת הנשק נשארו על כנם, ובמרוצת השנים גם התקבלו למעשה (אם כי לא להלכה), בעיקר בעולם הרחב, כגבולות המוכרים של מדינת ישראל.

המאבק על השטחים המפורזים מול סוריה

תיחום קווי שביתת הנשק בין ישראל לסוריה יצר מצב מיוחד באזור התיחום. כזכור, ההסכם קבע שהצבא הסורי ייסוג מהשטחים שכבש בארץ ישראל עד קו הגבול הבין-לאומי משנת 1923 שנקבע בין ארץ ישראל המנדטורית לסוריה, אולם מעמד "השטח המפורז" שהסורים נסוגו ממנו נותר מעורפל. ישראל טענה שהשטח כולו הוא חלק בלתי נפרד ממדינת ישראל, וההגבלה היחידה בפעולותיה בשטח היא האיסור להכניס אליו כוחות צבא. מנגד טענה סוריה כי השטח המפורז איננו חלק מישראל ואף לא מסוריה, אלא מדובר בשטח במעמד מיוחד המנוהל בידי האו"ם, וזאת - עד אשר ייקבע גורלו. עוד טענה סוריה שאומנם נאסר על שני הצדדים להפעיל צבא באזורים אלה, אך באשר לתושבים החיים בהם - זכויותיהם על שטחי הקרקע ועל מקום מושבם נשארות בידיהם; האו"ם אחראי לשמור על זכויות אלה ושום צד אינו רשאי לשנות את המצב בשטח. את העמדה הזו, שנתמכה בחלקה על ידי נציגי האו"ם, דחתה ישראל בשל תוכניות הפיתוח הנרחבות שביקשה לבצע באזור, ששתי החשובות שבהן היו ייבוש אגם החולה והביצות שסביבו ובניית מוביל מים ארצי שיעביר את מי הירדן מהגליל לנגב. כמו כן ביקשה ישראל להקים יישובים אזרחיים בשטחים המפורזים, ואף לנסות לדחוק משטחים אלה את האוכלוסייה הערבית שנשארה בהם.

על אף ניסיונות להביא לחלוקת השטח בין הצדדים ולמצוא הסדרים שונים לפעולה באזור, לא הושגה כל הסכמה של ממש, ובמשך 19 שנה התכתשו ישראל וסוריה על השליטה בשטח. ישראל ביצעה את תוכניתה לייבש את אגם החולה ואת הביצות סביבו והפכה את השטח המיובש לשטח חקלאי, וכן החלה בפעולות להטיית הירדן במטרה להעביר את מימיו למרכז הארץ ולדרומה. פעולות אלה הובילו להתנגדות מצד סוריה, תחילה באמצעים דיפלומטיים ואחר כך בהתנכלות לעובדים בשטח. בין השאר תפסה סוריה מחדש שטחים שפונתה מהם ובראשם המוצב הגדול תל עזאזיאת, ששלט על כל צפון אצבע הגליל. ניסיונות ישראל להפגין שליטה באזור אל חמה נתקלו בהתנגדות הצבא הסורי, ולאחר תקרית שנהרגו בה חיילים ישראלים השתלטה סוריה על האזור. ניסיון סורי להיאחז צבאית בשטחים ממערב לירדן ליד תל מוטילה (היום היישוב אלמגור מצפון לכינרת) הביאו לתקרית שנהרגו בה עשרות חיילים ישראלים וסורים. ישראל הקימה יישובים עבריים בשטחים המפורזים - גדות וגונן ממערב לירדן, מעגן והאון על שפת הכינרת - תוך כדי השתלטות על שטחים שעובדו קודם בידי ערבים. היא סילקה את התושבים הערבים של סמרה, של כרד אל בקארה וכרד אל ראמנה מהשטחים המפורזים. כל אלה הביאו לעימותים צבאיים חוזרים ונשנים בין ישראל לסוריה, בעוד פקחי האו"ם הוצפו בתלונות משני הצדדים על הפרות הסדרי שביתת הנשק.

במהלך השנים עד מלחמת ששת הימים ביוני 1967, נתגבשה מציאות מסוימת בשטחים המפורזים. בשטחים שממערב לנהר הירדן החזיקה למעשה ישראל, אומנם לא הגיעה לנהר עצמו אך החזיקה בשטח הסמוך לו. באזור שממזרח לכינרת החזיקה ישראל בשטחים רבים עד מרגלות הרמה הסורית, ואילו הסורים החזיקו באל חמה ובמסדרון המוביל אליה. כמו כן הם החזיקו בחלק העליון של המעלה לכיוון רמת הגולן, בשטחים שמצפון לעין גב וברצועת החוף בצפון מזרח הימה, כולל אחיזה בחלק

מהכנרת עצמה. ערב מלחמת ששת הימים החזיקה ישראל בערך 44 קמ"ר מכלל 66.5 קמ"ר של השטח המפורז, סוריה החזיקה כ-18 קמ"ר והחלק הנותר - כ-4.5 קמ"ר - היה למעשה שטח הפקר.

התיישבות הספר במדינת ישראל בשנים 1949-1967

עוד תוך כדי מלחמת העצמאות אך בעיקר לאחריה פעלה מדינת ישראל כדי להשליט את שלטונה בכל השטחים שבתחומי קווי שביתת הנשק. הפעולה העיקרית הייתה הקמה של יישובים לאורך הקווים. אחת הסיבות להקמת היישובים הייתה למנוע חזרה של פליטים פלסטינים לאזורים שבהם התגוררו לפני המלחמה. לאורך הקו מול לבנון מראש הנקרה לחוף הים התיכון ומזרחה משם הוקמו למשל המושבים זרעית, שתולה, נטועה, דוב"ב, אביבים ומרגליות והקיבוצים יראון, ברעם, יפתח ומשגב עם. לאורך הקו מול סוריה הוקמו למשל גונן, גדות, כפר הנשיא, חולתה, תל קציר. גם לאורך קו שביתת הנשק מול ירדן - הן מול הגדה המערבית הן מול הערבה - הוקמו יישובים רבים. מול הגדה המערבית הוקמו עשרות יישובים ובהם מירב, מעלה גלבוע, מגן שאול, מי עמי, מצר, להבות חביבה, מגל, צור נתן, מבשרת ציון, אביעזר, נחושה, אמציה ועין גדי, ובערבה הוקמו למשל יוטבתה, עין חצבה, עין יהב, נאות הכיכר. מול רצועת עזה הוקמה שרשרת של קיבוצים ושל מושבים, למשל נחל עוז, כפר עזה, מפלסים, רעים וכיסופים, ואף נעשו כמה ניסיונות להקים יישובים מול הקו המצרי בנגב המרכזי - ניצנה, בארותיים. באזורים שבהם לא הייתה קרקע חקלאית מתאימה נטעו יערות עד קו שביתת הנשק.

פעולות התיישבות אלה כונו "התיישבות הספר". באמצעותן ובעזרת צה"ל ומשמר הגבול קיבעו המתיישבים בתודעה את קיומו של קו שביתת הנשק כקו המסמן את תחומה של מדינת ישראל. קיבוע תודעה זה בא לידי ביטוי גם במהלכים הדיפלומטיים לאחר מלחמת סיני, בשנים 1956-1957.

תרגיל 15: רשמו את היתרונות והחסרונות לבנייה של יישובים לאורך קו הגבול. האם הייתם רוצים לגור ביישוב הממוקם לאורך קו הגבול? הסבירו את תשובתכם.

מלחמת סיני ותוצאותיה המדיניות והטריטוריאליות

ב-26 ביולי 1956 הלאימה ממשלת מצרים את תעלת סואץ, שהיא עורק מסחרי חשוב בין האוקיינוס ההודי לאירופה. התעלה הייתה שייכת לחברה צרפתית שלממשלת בריטניה היה בה חלק גדול. בריטניה וצרפת לא היו מוכנות לוותר על הנכס הכלכלי ועל ההשפעה המדינית שהביאה להם השליטה בתעלה, והן ביקשו מישראל לסייע להן במבצע שמטרתו להשתלט על התעלה. היעד של ישראל היה לכבוש את חצי האי סיני, וכוח בריטי-צרפתי ישתלט על תעלת סואץ, לכאורה כדי להגן עליה מפני השתלטות ישראלית. ישראל נענתה להן, בעיקר בשל הרצון לשים קץ לפעילות החבלנית ממצרים, מירדן ומסוריה, שדרדרה את רמת הביטחון בארץ.

ב-29 באוקטובר פתחו כוחות צה"ל במבצע שנקרא "מבצע קדש" או מלחמת סיני. בתוך שמונה ימים כבש צה"ל את רצועת עזה ואת מרבית חצי האי סיני, והגיע למרחק של 20 ק"מ מתעלת סואץ. ישראל החזיקה בשטחים אלה ללא כל פעולת סיפוח, עד שלחץ בין-לאומי - בעיקר של ארצות הברית ושל ברית המועצות - אילץ אותה לסגת מכל השטחים שעליהם השתלטה במלחמה זו.

הנסיגה לקווי שביתת הנשק הביאה להכרה כי קווי שביתת הנשק, אף שכאמור היו קווים זמניים, התקבלו למעשה כקווי הקבע של מדינת ישראל. מדינת ישראל, שכנותיה והאו"ם התייחסו לקווים אלה כקווי גבול, אף שהפעולות הצבאיות משני צידי הקו, ובעיקר מול סוריה, נמשכו עד מלחמת ששת הימים.

קווי שביתת הנשק, המכונים כיום גם בשם "קווי ארבעה ביוני" (וראו בהמשך), אינם רק קווים היסטוריים, שהם חלק מהיסטוריה של מדינת ישראל. העולם הרחב, ורבים במדינת ישראל, רואים בהם את הקווים המציינים את גבולותיה של מדינת ישראל, או את הקווים שגבולותיה הסופיים אמורים במידה רבה להתבסס עליהם.

מלחמת ששת הימים ותוצאותיה המרחביות

בעשור שלאחר מלחמת סיני המשיכה ההתכתשות בין ישראל לשכנותיה, ובעיקר עם סוריה. ישראל בנתה את המוביל הארצי והזרימה את מי הירדן והכנרת דרומה, ובתגובה ניסתה סוריה להטות את מקורות הירדן שהיו בשטחי סוריה ולבנון - נהרות החצבאני והבניאס - כדי למנוע מים מישראל. ישראל נאבקה בסוריה ובירדן על השימוש באזורים המפורזים ובשטחי ההפקר. מחבלים משתי מדינות אלה חדרו לישראל וביצעו פעולות טרור. המשבר הגיע לשיאו כאשר ב-11 במאי 1967 דיווחה ברית המועצות למצרים שישראל מרכזת כוחות מול סוריה. בתגובה לכך סילקו המצרים את כוח המשקיפים של האו"ם מסיני, והכניסו כוחות צבא שאיימו לפתוח במלחמה נגד ישראל. הם גם הודיעו שלא יאפשרו תנועה של אוניות לאילת. ישראל הגיבה בגיוס כל כוח המילואים שלה, דבר אשר השבית את כל המשק הישראלי.

ביום 5 ביוני 1967, לאחר שכשלו מאמצי ישראל לפתור את המשבר בדרכים דיפלומטיות, היא תקפה את מצרים, ובכך החלה מלחמת ששת הימים. במלחמה זו השתלטה מדינת ישראל על כל שטחי ארץ ישראל המנדטורית, וכן גם על חצי האי סיני - עם סיום המלחמה עמדו חיילי צה"ל על גדות תעלת סואץ לכל אורכה - ועל רמת הגולן. בסך הכול שלטה ישראל בתום הקרבות על שטח של כ-100 אלף קמ"ר לעומת כ-21 אלף קמ"ר ערב מלחמת ששת הימים, ואורך גבולותיה התקצר מ-900 ק"מ ל-564 ק"מ (להוציא את גבול לבנון):

- הגדה המערבית - כ-6,000 קמ"ר;
- חצי האי סיני - כ-60 אלף קמ"ר (כמעט פי שלושה משטחה של מדינת ישראל ערב המלחמה);
- רצועת עזה - 363 קמ"ר;
- רמת הגולן - כ-1,250 קמ"ר.

כיבוש שטחים אלה במלחמת ששת הימים הוא אירוע שהטביע וממשיך להטביע את חותמו על החיים בכלל במדינת ישראל ועל תהליך עיצוב הגבולות של המדינה בפרט.

שלא כמו קווי שביתת הנשק של 1948, קווי הפסקת האש שנקבעו בתום הקרבות התבססו בעיקר על תוואי שטח בולטים. מול מצרים הקו היה על גדות תעלת סואץ, מול ירדן על גדות נהר הירדן (ומרכז עמק הערבה) ומול סוריה בעיקר על גדות נחל רוקד העמוק בדרום הרמה. רק בצפון רמת הגולן התבסס הקו על מקום הגעת כוחות צה"ל במלחמה. ראוי לציין כי מול סוריה ומצרים הרחיק הקו את תחום שליטת ישראל הרבה מעבר לקווי ארץ ישראל המנדטורית, אך מול ירדן הוא עוצב על הקו המנדטורי לאורך נהר הירדן ונהר הירמוך (ראו מפה 18).

מפה 18. ישראל לאחר מלחמת ששת הימים. בצהוב - שטח המדינה לפני מלחמת ששת הימים; בירוק - השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים (מקור: אתר האינטרנט של מט"ח)

זמן קצר לאחר סיום המלחמה, ב-28 ביוני, קיבלה ממשלת ישראל החלטה על הרחבת גבולותיה של העיר ירושלים באמצעות צירוף ירושלים הירדנית וכפרים נוספים שהיו סביבה בגדה המערבית לתחומי העיר. בסך הכול צורפו לעיר ירושלים כ-70 קמ"ר, מהם 6 קמ"ר היו שטחה של ירושלים הירדנית. שינויים אלה מופיעים במפה 19.

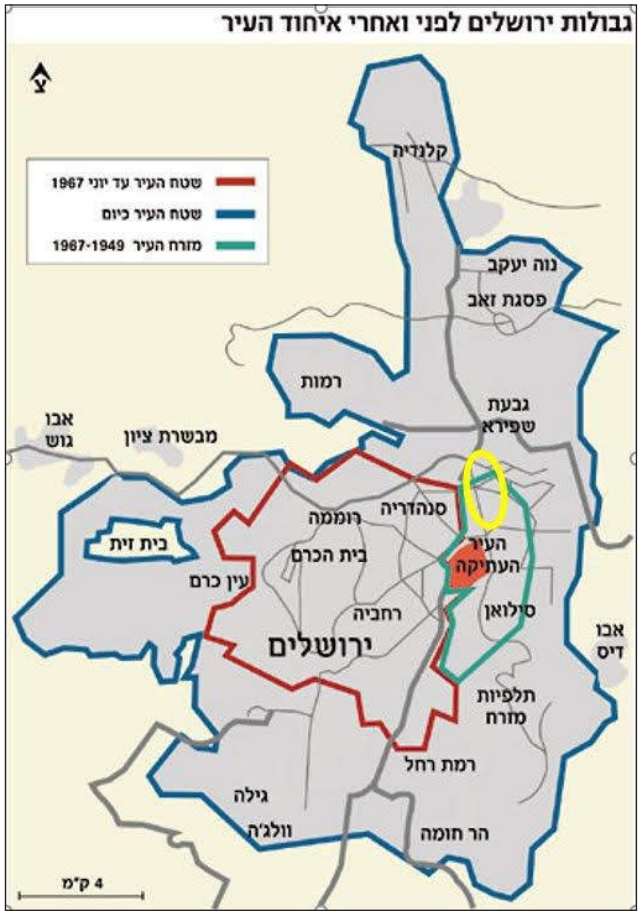

מפה 19. תחומי הרחבת ירושלים. הקו האדום - תחומי ירושלים לפני מלחמת ששת הימים; הקו הכחול - תחומי העיר לאחר הרחבתה
(מקור המפה: ויקיפדיה, שימוש חפשי)

מכאן ואילך התייחסה מדינת ישראל לגבולות ירושלים כגבולותיה של מדינת ישראל. העולם הרחב לא קיבל קביעה זו, ואין אפילו מדינה אחת שהכירה בצירוף שטחים אלה למדינת ישראל. לפי גישתן זו של מדינות העולם, אפילו הרובע היהודי בעיר העתיקה, שנבנה מחדש אחרי המלחמה, איננו נמצא במדינת ישראל.

קווי שביתת הנשק ("הקו הירוק") בוטלו רשמית בישראל על פי החלטת הממשלה באוקטובר 1967. ממועד זה, מדינת ישראל וגופי הממשל השונים אינם מדפיסים מפות שמסומן בהן קו שביתת הנשק. גופים מסחריים ופרטיים (Google Maps, אתר מפה ועוד) מראים את קו שביתת הנשק בפרסומיהם,

אך מובן שאלה אינם מחייבים את מדינת ישראל. עם זאת, המדינה מקפידה לשמר את הקו הירוק באמצעות קביעות מנהליות, כמו גבולות המועצות האזוריות בישראל ובשטחי יהודה שומרון ורמת הגולן שאינם חוצים את הקו, וכך גם תוכניות המתאר האזוריות, שאף הן אינן חוצות את הקו הירוק.

החוק הבין-לאומי איננו מאשר סיפוח של שטחים שנתפסו במהלך מלחמה. ואכן, פרט להרחבת ירושלים והחלת החוק הישראלי על רמת הגולן ב-14 בדצמבר 1981, מתייחסת מדינת ישראל לשטחים שנתפסו במלחמה כשטחים כבושים שחלים בהם חוקים מיוחדים, והם אינם חלק ממדינת ישראל. כך למשל מקובל על הכול שחברון נמצאת בארץ ישראל אך איננה נמצאת במדינת ישראל. גם הערים אריאל, מעלה אדומים, מודיעין עילית ועוד ערים ויישובים שישראל הקימה ובנתה בשטחים שנתפסו במהלך מלחמת ששת הימים - אף הם נמצאים בארץ ישראל אך לא במדינת ישראל.

תרגיל 16: מלחמת סיני ומלחמת ששת הימים פרצו בשל התערבות מעצמות זרות בפוליטיקה האזורית. האם לדעתכם היו מלחמות אלה פורצות גם ללא התערבות זו או אולי היינו חיים בשלום עם שכנינו? אתם יכולים לקרוא על הסיבות למלחמות בקישורים 1 ו-2 או במקורות אחרים שתמצאו ברשת.

תרגיל 17: האם לדעתכם מותר למדינה לספח שטח של מדינה אחרת שנכבש במלחמה? האם יש מקרים שבהם הסיפוח מותר ואחרים שבהם הוא אסור? אפשר לקרוא על סיפוחים שונים בקישור זה.

מלחמת יום כיפור ותוצאותיה המרחביות

בספטמבר 1970 נפטר נשיא מצרים גמאל עבד אל נאצר, שהיה הדמות הבולטת במאבק מדינות ערב נגד ישראל. את מקומו ירש אנוואר סאדאת, והוא ניסה להגיע בדרכים מדיניות להסכם שלום עם ישראל, שיכלול החזרת כל חצי האי סיני למצרים. ראש ממשלת ישראל בעת ההיא, גולדה מאיר, חשדה שכוונת המצרים איננה לשלום אמת וסירבה. כדי להחזיר לעצמם את השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים או כדי ללחוץ על ישראל להיכנס לדיונים על עתיד האזור, החליטו נשיאי מצרים וסוריה לפתוח במלחמה נגד ישראל.

בצוהרי יום כיפור תשל"ד, ב-6 באוקטובר 1973, פתחו צבאות מצרים וסוריה במתקפה. הקרבות בשתי החזיתות נמשכו עד 24 באוקטובר 1973. במהלך הקרבות כבש צה"ל שוב את השטח שצבא סוריה כבש בתחילת המלחמה ברמת הגולן, ובמועד ההסכמה על הפסקת האש נמצאו כוחות צה"ל בקו שנקבע מזרחה מרמת הגולן, במרחק 40 ק"מ מדמשק הבירה. בחזית המצרית הצליחו המצרים לתפוס רצועה רחבה ממזרח לתעלת סואץ בחצי האי סיני, ומולם ניצב צה"ל ממערב לתעלת סואץ עד מרחק של 101 ק"מ מקהיר בירת מצרים (ראו מפה 20).

מפה 20: תוצאות מרחביות למלחמת יום כיפור. השטחים הירוקים - שטחים שנתפסו על ידי צה"ל במלחמה; השטחים האדומים - שטחים שנתפסו בידי הצבא המצרי (מקור: ויקיפדיה, שימוש חופשי)

כמו בתום קרבות מלחמת העצמאות בשנת 1948, החלו גם עתה שיחות לקיבוע קווי הפסקת האש. ב-21 בדצמבר 1973 נפתחה בז'נבה שבשוויץ ועידה בהשתתפות מצרים, סוריה ישראל והאו"ם. ב-18 בינואר 1974 נחתם הסכם בין ישראל למצרים, ובו נקבע בין השאר שישראל תיסוג מכל השטח שתפסה ממערב לתעלת סואץ ומזרחה מאזור תעלת סואץ ועד מרחק של 20 ק"מ ממנה. ממזרח לתעלה נקבעו שלוש רצועות - רצועת דילול כוחות מצרית, רצועת חיץ בפיקוח האו"ם ורצועת דילול כוחות ישראלית. מצב זה השתנה במשך השנים כפי שיוצג בהמשך.

באשר לסוריה - ישראל הסכימה לסגת מכל השטח שתפסה במהלך המלחמה ומשטח נוסף של כ-60 קמ"ר באזור העיר קוניֶיטרה, ממערב לקו הפסקת האש שנקבע לאחר מלחמת ששת הימים. כאן נטבע מושג חדש - "קו הפרדת הכוחות": קו הפרדה ישראלי ממערב לקוניטרה וקו הפרדה סורי ממזרח לה, במרחק עשרות מטרים ועד קילומטרים ספורים מהקו הישראלי. השטח שבין הקווים הוכרז שטח מפורז הנתון למִנהל אזרחי סורי ולשליטה צבאית של האו"ם. מצב עניינים זה שורר עד היום בקו המגע בין ישראל לסוריה.

בנקודת זמן זו, ינואר 1974, הסתיימה התקופה הראשונה בעיצוב גבולות מדינת ישראל (והתקופה השנייה בעת החדשה שבה עוצבו גבולות בארץ ישראל) - התקופה שבה נקבעו קווים בעקבות תוצאותיהן של מלחמות בין מדינות האזור לבין מדינת ישראל. הקווים שנקבעו היו בעיקרם קווים צבאיים, זמניים, שנועדו להפריד בין הכוחות הצבאיים לאחר סיום הקרבות, והמדינות המעורבות לא ראו בהם קווי גבול מדיניים. עם זאת, כפי שנראה בהמשך הדברים, במשך כ-18 שנה, בין שנת 1982 לשנת 2000, החזיקה ישראל זמנית בשטחים נרחבים בלבנון, אך אחזקה זו לא לוותה בצעדים כלשהם שהובילו להתוויית קו בהסכם צבאי בין ישראל ללבנון.

מכאן ואילך מתחילה תקופה חדשה בתהליך עיצוב גבולות מדינת ישראל - תקופה שבה קווי גבול מדיניים נקבעים בהסכמי שלום חוזי בין מדינת ישראל לשכנותיה.

תרגיל 18: מה היו הישגי מלחמת יום כיפור למצרים ולסוריה?

סיכום

בחוברת זו עסקנו בתקופה שבה קווי התיחום של מדינת ישראל נקבעו במהלכים צבאיים ובמלחמות בין ישראל לשכנותיה, מבלי שהמעצמות וגופים בין-לאומיים - שהיו הגורמים העיקריים שיצרו את תיחום ארץ ישראל בתקופה שקדמה להקמת המדינה - היו מעורבים בתיחום השטח. בתקופה זו יצרו הקווים שנקבעו מציאות חדשה בהתאם להישגים צבאיים - השתלטות של צבאות על שטחים. ההשתלטות הצבאית הובילה לצירופם המעשי של השטחים שנכבשו למדינות שכבשו אותם.

כך ביטלה מלחמת העצמאות את החלטת האו"ם שקבעה שהארץ תחולק בין יהודים לערבים והביאה לחלוקה משולשת של שטחה של ארץ ישראל המנדטורית בין שלוש מדינות. החלק העיקרי, כ-80%, הפך למדינת ישראל, כ-19% מהשטח (הגדה המערבית) עבר לידי ממלכת ירדן, ואחוז אחד (רצועת עזה) נשלט בידי מצרים. מצב עניינים זה נמשך כ-19 שנה, עד חודש יוני 1967. אז, במלחמת ששת הימים, השתלטה ישראל על כל שטחה של ארץ ישראל המנדטורית, וכן על חצי האי סיני ועל רמת הגולן.

לפני הקמת המדינה הוקמו יישובים רבים ברחבי ארץ ישראל, חלקם מתוך המחשבה כי "להב המחרשה יקבע את הגבול", כדברי טרומפלדור. עם זאת, במהלך שלושים השנים הראשונות למדינה, "כידון הרובה" הוא שקבע את תיחומי המדינה. אף שתיחומים אלה לא הוכרו כגבולותיה הרשמיים של המדינה, הרי התיחומים הצבאיים והסכמי שביתת הנשק והפסקות הלחימה שאחרי מלחמת ששת הימים הם שקבעו את השטח שישראל שלטה בו. למעשה, ההתיישבות היהודית בארץ נקבעה על פי תיחום הקווים ולא קבעה אותם. כאשר תחומי המדינה תאמו את קווי שביתת הנשק, פעולות ההתיישבות נעשו רק בתחום זה. כאשר נוספו שטחים חדשים לשליטת ישראל, הורחבה ההתיישבות לשטחי יהודה ושומרון, רצועת עזה, חצי האי סיני ורמת הגולן. זאת, אולי, כדי ליצור עובדות בשטח שיקבעו את קווי הגבול של מדינת ישראל. אך כפי שיוצג בחוברת הבאה בסדרה, יעד זה טרם הושג ומיקום יישובים טרם קבע את גבולות המדינה.

בחוברת הבאה נסקור את תחילתה של תקופה חדשה בתהליך עיצוב גבולות מדינת ישראל - תקופה שבה נקבעו קווי גבול מדיניים בעקבות הסכמי שלום בין מדינת ישראל לשכנותיה. אנו מצויים כיום בתקופה זו, וסופה טרם הגיע.

מושגים

1. **קו גבול בין-לאומי** - קו הנקבע בהסכם שלום או בהסכם מדיני אחר בין שתי המדינות או הריבונויות הנמצאות משני צידי הקו. זהו קו שלא יהיה צורך ועילה לשנותו אלא בהסכם חדש בין הצדדים.

2. **קו שביתת נשק** - קו הפרדה בין כוחות הצבא של מדינות, לאחר שנסתיימה המלחמה ביניהם. קו זה הוא זמני ביסודו ונועד להביא לארגעה לאורך קווי המגע בין המדינות. קו כזה קיים לדוגמה בין קוריאה הצפונית לדרומית ובחלק מהגבול בין הודו לפקיסטן. כאלה היו הקווים שנקבעו בין ישראל לשכנותיה בסיום מלחמת העצמאות.

3. **הקו הירוק** - קו שביתת הנשק בין ישראל לשכנותיה בתום מלחמת העצמאות. הוא מכונה כך מכיוון שסומן בצבע ירוק במפות שהדפיסה ישראל לאחר סיום המלחמה.

4. **הקו הכחול** - קו נסיגת כוחות צה"ל מלבנון בשנת 2000, שנקבע בהסכם בין מדינת ישראל לבין נציגי האו"ם וללא השתתפות ממשלת לבנון. בשל מעורבות האו"ם בתהליך, שצבע דגלו הוא תכלת, סומן הקו במפות וגם בשטח בצבע תכלת. אולם התרגום לאנגלית blue הוביל לשם "הקו הכחול" בספרות העברית.

5. **הקו הסגול** - קו הפסקת האש בין מדינת ישראל לסוריה בתום מלחמת ששת הימים. נקרא כך בשל סימונו בצבע סגול במפות ישראל. הקו שונה בעקבות התוצאות בשטח במלחמת יום כיפור: נקבעו שני קווים בין ישראל לסוריה, המכונים "קווי הפרדת הכוחות". קווים אלה מסומנים כיום בצבע אדום וכחול, אך בכל זאת נותר השם "הקו הסגול".

6. **שטח הפקר** - שטח הנמצא בין שתי מדינות אך איננו שייך אף לא לאחת מהם. שטח מעין זה נוצר כאשר אין הסכמה באשר למיקום קו הגבול בין המדינות. מעמדו של שטח זה אינו ברור.

7. **שטח מפורז** - שטח הנמצא סמוך לקו גבול בין מדינות, אך בהסכם בין הצדדים נקבע כי לא יהיו בו כוחות צבאיים. שטחים מפורזים היו בין ישראל למצרים, לירדן ולסוריה לאחר הסכמי שביתת הנשק ב-1949.

8. **קווי הרביעי ביוני** - קווי התיחום ביו ישראל לשכנותיה ערב מלחמת ששת הימים, שהחלה ב-5 ביוני 1967. מרבית מדינות העולם רואים בקווים אלה את קוויה החוקיים של מדינת ישראל, ודורשים מישראל לחזור לקווים אלה במסגרת הסכמי שלום בינה לבין שכנותיה.

תשובות לתרגילים

תרגיל 1: מדוע לדעתכם פיצל הצבא המצרי את כוחותיו, וניסה לתקוף בעת ובעונה אחת הן את מישור החוף הן את ירושלים?

תשובה: ההתקפה על מישור החוף נועדה להגיע למרכז המדינה העברית, לתל-אביב. ואילו ההתקפה על ירושלים נועדה למנוע מצב שבו כוחות המלך עבדאללה יכבשו לבדם את העיר ירושלים וגם להבטיח שהעיר אכן תיכבש בידי הכוחות הערביים.

תרגיל 2: מדוע לדעתכם יצאה ישראל למבצעים יואב, חורב, עובדה ולוט למרות הפסקת האש בין הצדדים? האם ישראל הפרה בכך את הפסקת האש?

תשובה: רשמית ישראל אכן הפרה את הסכמי הפסקת האש. המבצעים הללו נועדו לסלק מתחומי ארץ ישראל את הצבא המצרי, שהיה הכוח הערבי העיקרי. כמו כן הם נועדו להבטיח את הגישה למפרץ אילת ולים סוף, אף שגישה כזו הובטחה למדינת ישראל בהחלטת האו"ם.

תרגיל 3: מדוע לדעתכם רצתה מדינת ישראל לחתום על הסכמי שלום עם שכנותיה מייד עם סיום הקרבות, בעוד מדינות ערב סירבו לעשות זאת?

תשובה: מדינת ישראל רצתה לקבע את תיחום שטח המדינה בהתאם לתוצאות הקרבות ולחתום על הסכם שיאפשר לה להתרכז בבניית המדינה ובקליטת העלייה הגדולה. מנגד, מדינות ערב טענו שישראל כבשה שטחים שלא יועדו לה. נוסף על כך, התושבים במדינות ערב לא הסכימו עם הכישלון במלחמה וסירבו להכיר בהקמת מדינת ישראל, ומנהיגיהם חששו שיפרצו מהומות נגדם אם יחתמו על הסכם שלום. מלבד זאת, בשל העליונות המספרית העצומה של האוכלוסייה במדינות ערב והצבאות הערביים שלא התפוררו עם תום הקרבות, האמינו שני הצדדים שבעימות עתידי עשויים הערבים לנצח. מסיבות אלה רצתה ישראל לחתום על הסכמי שלום שיביאו לקץ הסכסוך, בעוד מדינות ערב התנגדו לכך.

תרגיל 4: העמידו את עצמכם במקומו של המלך פארוק, שליט מצרים בעת המשא ומתן עם ישראל. האם הייתם מסכימים לתנאים המצוינים בהסכם שביתת הנשק? מה הרווח שהפיקה מצרים מההסכם ומה הפסידה?

תשובה: מצרים לא הפסידה דבר מההסכם, פרט לקביעה שחלק קטן מחצי האי סיני יהיה שטח מפורז. מנגד, מצרים הרוויחה שליטה על רצועת עזה, לא רחוק ממרכז היישוב היהודי בתל-אביב ובסביבתה.

תרגיל 5: העמידו את עצמכם במקומו של דוד בן-גוריון, ראש ממשלת ישראל בעת המשא ומתן עם מצרים. האם הייתם מסכימים לתנאים המצוינים בהסכם שביתת הנשק? מה הרווח שהפיקה ישראל מההסכם ומה הפסידה?

תשובה: הרווח של ישראל היה סיום המלחמה ואפשרות לשחרר את מרבית החיילים, ולהתמקד בפיתוח הארץ ובקליטת העלייה. נוסף על כך, היא קיבלה שטחים שלא יועדו לה בהחלטת החלוקה של האו"ם.

תרגיל 6: קו שביתת הנשק בין ישראל ללבנון חופף את קו הגבול הבין-לאומי, והוא מוסכם על שני הצדדים. אם כן, מדוע לדעתכם הצדדים אינם חותמים על הסכם שלום?

תשובה: לבנון היא מדינה חלשה ואוכלוסייתה איננה אחידה - נוצרים, מוסלמים ודרוזים, ובהיותה חלשה ומפוצלת לא רצתה להיות המדינה היחידה שתחתום על הסכם שלום עם ישראל.

תרגיל 7: העמידו את עצמכם במקומו של שליט ירדן, המלך עבדאללה. האם הייתם מסכימים לתנאים המצוינים בהסכם שביתת הנשק? מה הרווח שהפיקה ירדן מההסכם ומה הפסידה?

תשובה: ירדן לא הפסידה דבר מההסכם. היא השתלטה על יהודה ושומרון ועל העיר העתיקה של ירושלים, שבה נמצאים אתרים חשובים לאסלאם, וכן מנעה הקמה של מדינה פלסטינית בחלק מארץ ישראל.

תרגיל 8: העמידו את עצמכם במקומו של ראש ממשלת ישראל, דוד בן-גוריון. האם הייתם מסכימים לתנאים המצוינים בהסכם שביתת הנשק עם ירדן? מה הרווח שהפיקה ישראל מההסכם ומה הפסידה?

תשובה: ישראל קיבלה את השליטה על כביש נחל עירון, הרחיקה את הכוח הירדני ממרכזי היישוב במרכז הארץ וקיבלה גם גישה מוגבלת להר הצופים. אלו היו הרווחים שהפיקה מההסכם. לעומת זאת, ישראל הפסידה את השליטה בעיר העתיקה של ירושלים וכן את מפעל האשלג בים המלח ואת מפעל החשמל בנהריים.

תרגיל 9: בשנת 1949 התרחשו שתי הפיכות צבאיות בסוריה, אחת של חוסני א-זעים והשנייה של סאמי חינאווי. קראו עליהן בקישור המצורף. האם ההפיכות קשורות לתוצאות מלחמת העצמאות? האם לדעתכם היחסים בין ישראל למדינות ערב היו שונים אילו חוסני א-זעים היה נשאר בשלטון?

תשובה: אחת הסיבות להפיכה שביצע חוסני א-זעים במרץ 1949 הייתה ההלם בעקבות התבוסה הערבית במלחמת העצמאות והאשמות שהוא החליף עם נשיא סוריה שוכרי אל-קוותלי, בנושא ניהול המלחמה. ההפיכה של סאמי חינאווי קשורה להתנגדות לצורת שלטונו של חוסני א-זעים ולא לתוצאות מלחמת העצמאות.

בתקופת שלטונו הקצרה פתח חוסני א-זעים בהידברות עם מדינת ישראל, ואף הציע לחתום על הסכם שלום עימה. בגלל הלך הרוח השלילי ברחוב הערבי נגד מדינת ישראל, לא ברור אם הסכם שלום, אפילו היה נחתם, היה מתקבל בקרב התושבים.

תרגיל 10: העמידו עצמכם במקומו של דוד בן-גוריון. האם הייתם מסכימים לתנאים המצוינים בהסכם שביתת הנשק עם סוריה? מה הרוויחה ישראל ומה הפסידה מההסכם?

תשובה: הרווח של ישראל היה יציאתם של הכוחות הסוריים מכל שטחי ארץ ישראל שהובטחו למדינה היהודית בהחלטת האו"ם. עם זאת, הוטלו מגבלות על הריבונות בשטחים אלה, והם הוכרזו שטחים מפורזים.

תרגיל 11: קווי שביתת הנשק חופפים ברובם את קווי הפסקת האש, אך לא לחלוטין. מה הסיבות שהובילו להבדלים בין הקווים?

תשובה: הסיבה העיקרית - רצונה של ישראל לשלוט על כביש עפולה-חדרה בנחל עירון ולקבל שליטה מלאה על רשת מסילות הברזל בארץ ישראל, כדי להרחיק אפשרות של איום ירדני על מרכזי האוכלוסייה בישראל. מעבר לכך נעשו הסדרים מקומיים שכוונו להקל את חיי התושבים הערבים לאורך הקו וכן הסדרים צבאיים שונים.

תרגיל 12: גם בגבול בין קוריאה הדרומית לקוריאה הצפונית יש אזור מפורז. ראו בקישור המצורף. מאז שנסתיימה המלחמה בין שתי המדינות בשנת 1953 לא נעשה כל ניסיון של צד מהצדדים להפר את ההסכם. מה היא לדעתכם הסיבה לכך?

תשובה: קוריאה נחצתה בעקבות מלחמה בין גושים: העולם המערבי בראשות ארצות הברית והעולם המזרחי בראשות ברית המועצות וסין. סביב קו הגבול הוצב צבא רב, והפרה של הסכם הפירוז בקו הגבול הייתה עלולה להוביל למלחמה בין-גושית. לכן שני הצדדים נזהרו שלא להפר את ההסכם ביניהם.

תרגיל 13: האם לדעתכם לקווים שנקבעו בהסכמי שביתת הנשק בין ישראל לשכנותיה משנת 1949 יש חשיבות לקביעת גבולותיה העתידיים של ישראל במשא ומתן לשלום? אם תשובתכם שלילית, הסבירו מדוע. אם תשובתכם חיובית, הסבירו את חשיבות הסכמי העבר.

תשובה: כל תשובה מנומקת שהבאתם היא טובה.

תרגיל 14: לאחר סימון קו שביתת הנשק נותרו בין ישראל לירדן ובין ישראל לסוריה שטחים מפורזים ושטחי הפקר, שהריבונות עליהם נותרה בלתי ברורה. רשמו את היתרונות והחסרונות שיש להשארה של שטחים כאלה בין מדינות.

תשובה:

יתרונות: אפשרות להגיע להסכם למרות חילוקי דעות שנותרו בין הצדדים באשר למהותו של השטח.

חסרונות: השטח הוא שטח הפקר וכל צד עשוי לרצות להשתלט עליו בעתיד. הדבר עלול להביא לחיכוכים בין הצדדים.

תרגיל 15: רשמו את היתרונות והחסרונות לבנייה של יישובים לאורך קו הגבול. האם הייתם רוצים לגור ביישוב הממוקם לאורך קו הגבול? הסבירו את תשובתכם.

תשובה: היתרונות הם בעיקר למדינה: תושבי היישובים לאורך קו הגבול הם אוכלוסייה קבועה המונעת מפליטים לחזור לשטח; קווי הגבול באים לידי ביטוי באמצעות עיבוד שטחים או נטיעה של יערות עד קו הגבול. החיסרון העיקרי הוא הקושי לקיים יישובים במקומות מסוכנים ובלתי מתאימים לאורך הגבול, שמורל האנשים החיים בהם נפגע בעקבות התנכלויות של הצד האחר.

תרגיל 16: מלחמת סיני ומלחמת ששת הימים פרצו בשל התערבות מעצמות זרות בפוליטיקה האזורית. האם לדעתכם היו מלחמות אלה פורצות גם ללא התערבות זו או אולי היינו חיים בשלום עם שכנינו? אתם יכולים לקרוא על הסיבות למלחמות בקישורים 1 ו-2 או במקורות אחרים שתמצאו ברשת.

תשובה: כל תשובה מנומקת שהבאתם היא טובה.

תרגיל 17: האם לדעתכם מותר למדינה לספח שטח של מדינה אחרת שנכבש במלחמה? האם יש מקרים שבהם הסיפוח מותר ואחרים שבהם הוא אסור? אפשר לקרוא על סיפוחים שונים בקישור זה.

תשובה: כל תשובה מנומקת שהבאתם היא טובה.

תרגיל 18: מה היו הישגי מלחמת יום כיפור למצרים ולסוריה?

תשובה: מצרים קיבלה שטח של 20 קמ"ר ממזרח לתעלת סואץ, והייתה יכולה לחזור להפעיל את התעלה, שהיא מקור הכנסה חשוב למדינה. סוריה קיבלה שטח של 60 קמ"ר מרמת הגולן, הכולל את העיר קוניטרה. הישג נוסף לשתי המדינות היה העלאת המורל של התושבים בשתיהן: במלחמה הקודמת עם ישראל, מלחמת ששת הימים, הן הוכו שוק על ירך, ואילו במלחמת יום כיפור הוכיחו כי הן מסוגלות להכות בישראל ולגרום לה נזקים וחללים רבים.

חוברות "כדאי לדעת" מציגות מגוון נושאים אקדמיים וסוגיות מתקדמות בשפה שווה לכל נפש. מטרתן לחשוף את הקוראים לתחומים חדשים ולאתגר את חשיבתם.

חוברת זו היא המשכה של החוברת שעסקה בעיצוב גבולות ארץ ישראל עד להקמת מדינת ישראל. חוברת זו עוסקת בתקופה שבין הקמת מדינת ישראל ועד לתחילת תהליכי השלום בין ישראל לשכנותיה, תקופה בה נקבעו הגבולות כתוצאה ממהלכים מלחמתיים.

אוניברסיטת תל אביב **לנוער**

בית הספר למדעי המתמטיקה,
הפקולטה למדעים מדויקים
ע"ש ריימונד ובברלי סאקלר
אוניברסיטת תל אביב

goodtoknow.tau.ac.il